

2. ΝΕΑΝΙΚΑ ΕΤΗ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΣΙΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΗΣΜΑ

Αι πληροφορίες περί τῆς καταγωγῆς τοῦ Βουλησμά εἶναι λίαν πενιχραί. Ὡς τόπος καταγωγῆς αὐτοῦ ἀναφέρεται ἡ Ἰθάκη, καί ὁ ἴδιος αὐτοκαλεῖται Δωροθέος Βουλησμάς ὁ Ἰθακήσιος¹. Τὴν πατρίδα αὐτοῦ περιέγραφεν² ὡς χώραν μικρᾶς σχετικῶς ἐκτάσεως, ἐφ' ὅσον «ἐν μιλίοις τεσσαράκοντα ἀριθμεῖται ὁ γύρος αὐτῆς», πτωχὴν καὶ ἄγονον, μὴ δυναμένην, εἰμὴ «δι' ἰδρώτων καὶ καμάτων πολλῶν» νὰ θρέψῃ τοὺς κατοίκους αὐτῆς. Ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ὀμηρον ἔλεγεν ὅτι αὕτη ὑπὸ «τοῦ ποιητοῦ τῶν ποιητῶν» ἀπεκλήθη «κραναή», ἤτοι βραχῶδης. Ὁ πατὴρ τοῦ Δωροθέου, ὀνομαζόμενος Νικόλαος, διετέλεσε συμμαθητῆς Ἐφραῖμ τοῦ Ἀθηναίου, πατριάρχου Ἱεροσολύμων³. Γνωστοῦ ὄντος ὅτι ὁ Ἐφραῖμ ἐμαθήτευσεν ἐν Ἀθήναις παρὰ τῷ Ἀγαπίῳ Βουλησμά⁴, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι καὶ ὁ Νικόλαος μετέβη εἰς Ἀθήνας, ὅπου διήκουσε μετὰ τοῦ Ἐφραῖμ τὰ μαθήματα τοῦ αὐτοῦ διδασκάλου. Δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν κατὰ τὸ διάστημα τῶν σπουδῶν αὐτοῦ προεχειρίσθη εἰς διάκονον καὶ πρεσβύτερον, καθὼς καὶ εἰς ποίους τόπους ὑπηρέτησε. Πάντως εἶναι βέβαιον ὅτι προσέφερε τὰς ὑπηρεσίας αὐτοῦ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα. Ἀρχηγὸς μεγάλης οικογενείας, φαίνεται ὅτι ἔχαιρε σεβασμοῦ καὶ ἰδιαιτέρας ἐκτιμήσεως παρ' αὐτῇ. Ὁ ἀκριβὴς ἀριθμὸς τῶν τέκνων αὐτοῦ καὶ ἡ καθ' ἡλικίαν σειρά αὐτῶν δὲν τυγχάνουν εἰς ἡμᾶς γνωστά. Ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Δωροθέου ἐμνημονεύθησαν ὀνομαστί πέντε

1. Ἐν τῷ κώδ. 5779 (272), φ. 1α, καὶ ἐν τῇ ῥα σημειοῦται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Βουλησμά· ἀπὸ τῶν τοῦ Δωροθέου Ἰθακήσιου Βουλησμάων. Πρβλ. προσφώνησιν ἐν τῇ 3ῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, κώδ. 6020 (513), σ. 15. Κατὰ τὸν *Καραβλιαν - Γρίβαν, Λεξικὸν τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν...*, τόμ. 1ος, σ. 121, ἔφερε καὶ τὴν ἐπωνυμίαν Βλησμάς (πρβλ. καὶ *Μ. Γεδεῶν, Δύο Ἱεροκλήρυκες...*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 67), τὴν ὁποίαν ὁμοίως ἡμεῖς οὐδαμοῦ εὗρομεν ἐν ταῖς πηγαῖς.

2. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, κώδ. 6020 (513), σ. 9.

3. Αὐτόθι, σ. 8. Περὶ τοῦ Ἐφραῖμ βλ. *N. Φοροπούλου, Ἐφραῖμ, ἐν ΘΗΕ*, 5, 1166, ἐνθα καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

4. Περὶ τοῦ Ἀγαπίου Βουλησμά βλ. *II.I.E., Βουλησμάς Ἀγάπιος, ἐν ΘΧΕ*, 2, 706, ἐνθα παρέχονται ἐλάχισται σχετικαὶ πληροφορίες. Ὁ Ἀγάπιος οὗτος παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Δωροθέου, βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἀνωτ., ὡς θεῖος αὐτοῦ τε καὶ τοῦ πατρὸς του Νικολάου. Τοῦτον ἀποκαλεῖ ὁ Δωροθέος αἰοίδιμον, ὅπερ σημαίνει βεβαίως ὅτι δὲν ἐζη, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγράφη ἡ μνημονευθεῖσα ἐπιστολή, ἤτοι τὴν 1ην Ἰουλίου 1768. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ἐνισχύει τὴν ἀποψιν ὅτι πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ μεγάλου θεοῦ τοῦ Δωροθέου, ἐπ' οὐδενὶ δὲ λόγῳ ἀδελφοῦ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, διότι, ἐξ ἄλλου, ὁ πατὴρ του ὑπῆρξε καὶ μαθητῆς αὐτοῦ.

ἀδελφοὶ αὐτοῦ, οἱ Γεώργιος, Ἰωάννης, Εὐστάθιος, Θεόφιλος καὶ Ἀνδρέας¹, ὡς καὶ, ἀορίστως, θυγατέρες, εἰς τὸν πληθυντικὸν ἀριθμὸν, χωρὶς νὰ κατονομάζωνται. Φαίνεται ὅτι ἅπαντα τὰ κατονομαζόμενα τέκνα, ὡς καὶ αἱ θυγατέρες μετὰ τῶν νυμφῶν τοῦ Νικολάου, διέμενον κατ' ἀρχὰς ἐν Ἰθάκῃ, πλησίον αὐτοῦ, ἦσαν δὲ πρόθυμοι νὰ θεραπεύουν ἀπάσας τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ καὶ τῆς μητρὸς τῶν². Ἡ οἰκονομικὴ κατάστασις τῆς οικογενείας φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο λαμπρά, ἐφ' ὅσον αὐτὴ ἀπηρτίζετο ἐκ τύσον πολλῶν μελῶν. Τυγχάνει πολὺ πιθανὸν ὁ πατὴρ τοῦ Βουλευσιᾶ, πρὸς κάλυψιν τῶν ἐξόδων τῆς πολυμελοῦς οικογενείας, νὰ ἦσκει καὶ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ γεωργοῦ³, πρᾶγμα σὺνηθες εἰς τοὺς ἱερεῖς κατὰ τὴν περίησ ὁ λόγος ἐποχῆν.

Ἄλλοτε τῆς γεννήσεως τοῦ Δωροθέου Βουλευσιᾶ εἶναι ἀγνωστος. Τινὲς ἐξ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἔδωσαν βιογραφικὰ σημειώματα περὶ αὐτοῦ, οὐδὲν περὶ τοῦ χρόνου τῆς γεννήσεώς του ἀναφέρουν⁴, ἕτεροι δὲ ὅλως ἀορίστως δίδουν ὡς χρόνον τὰ μέσα τοῦ ΙΗ' αἰ.⁵ Ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ οὐδὲν ἀναφέρεται περὶ τοῦ ἔτους τῆς γεννήσεώς του· ἐκ τοῦ περιεχομένου ὁμοῦ αὐτῶν εἶναι δυνατὸν κατὰ προσέγγισιν νὰ καθορίσωμεν τοῦτα. Ὁ Βουλευσιᾶς εὗρίσκετο ἐν Σμύρνῃ τὸ ἔτος 1763, ὅτε ἔγραφεν, εἰς ἀπάντησιν ἐπιστολῆς τοῦ πατρὸς, τὴν πρώτην διασωθεῖσαν ἐπιστολὴν αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἀπαντητικῇ πρὸς τὸν πατέρα ἐπιστολῇ γίνεται λόγος περὶ προόδου αὐτοῦ, ὑπερδηλοῖ ὅτι αὐτὴ ἐγράφη οὐχὶ ἅμα τῇ ἀφίξει αὐτοῦ εἰς Σμύρνην. Ἐξ ἄλλου ἐν τῇ 1ῃ αὐτοῦ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν διδάσκαλόν του Ἱερόθεον⁶, ἀναφερόμενος ὁ Βουλευσιᾶς εἰς τὸν χρόνον τοῦ ἀποχωρισμοῦ του ἀπὸ τοῦ διδασκάλου αὐτοῦ, ἔλεγεν ὅτι ἤδη παρῆλθε σχεδὸν μίαν τριετίαν. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει ἡμερομηνίαν 1768 Ἀπριλίου κε'. Ἀφαιροῦντες τρία ἔτη ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου λαμβάνομεν τὸ ἔτος ἀποφοιτήσεως τοῦ Βουλευσιᾶ ἐκ τῆς Σχολῆς, ἧτοι τὸ 1765. Τυγχάνει προσέτι γνωστὸν⁷ εἰς ἡμᾶς ὅτι ὁ Βουλευσιᾶς παρέμεινεν ἐν

1. Ὅλως παραδόξως εἰς τὸν κατάλογον τοῦτον δὲν συμπεριλαμβάνεται ὁ αὐτᾶδελφος αὐτοῦ Θεοφάνης, πρὸς τὸν ὅποιον ἀπηθύθηνεν ἐπιστολὰς καὶ ἐφρόντισε διὰ τὴν μόρφωσιν αὐτοῦ. Τὴν παράλειψιν ταύτην δὲν δυνάμεθα ἄλλως νὰ ἐξηγήσωμεν, εἰμὴ διὰ τῆς ὑποθέσεως πρῶτον μὲν ὅτι ὁ Θεοφάνης δὲν εὗρίσκετο πλησίον τῶν γονέων, διὰ τοῦτο καὶ δὲν ἀναφέρεται μετὰ τῶν πλησίων αὐτῶν διαμενόντων τέκνων των, δεῦτερον δὲ ὅτι ὁ Θεοφάνης, ὡς ἱεροδιάκονος, ἔλαβε κατὰ τὴν χειροτονίαν αὐτοῦ ἕτερον ὄνομα, κατὰ τὸ γνωστὸν ἔθος. Πιθανὸν οὖτος νὰ εἶναι τὸ αὐτὸ πρόσωπον μὲ τὸν Θεόφιλον.

2. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικολάον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 13.

3. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικολάον, κώδ. 6020 (513), σ. 2, ἐνθα σχετικὸς τις ὑπαινιγμὸς.

4. Βλ. Γ. Ζαβίρα, ἐργ. μν., σ. 276, Π.Ι.Σ., Δωροθέος, ἐν ΘΧΕ, 2, 707, καὶ Ν. Καραβία - Γρίβα, ἐνθ' ἄνωτέρω.

5. Βλ. Κ. Σάθα, ἐργ. μν., σ. 613, Μ. Γεδεών, Λόγιοι ἐξ Ἰθάκης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 106, Α. Ἀγγέλου, ἐργ. μν., σ. 76.

6. Βλ. κώδ. 6020 (513), σ. 17.

7. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικολάον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11.

Σμύρνη διὰ σπουδὰς ἐπὶ μίαν ἐξαετίαν, ὅποτε ἀφαιροῦντες καὶ ταύτην ἀπὸ τοῦ ἔτους ἀποφοιτήσεως λαμβάνομεν τὸ ἔτος ἀφίξεως τοῦ Βουλευσμᾶ εἰς Σμύρνην, ἦτοι τὸ 1759. Ἦδη δὲ ἐν Σμύρνη εὐρισκόμενος, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἀφίξεώς του ἐκεῖ¹, ἔφερε τὸ ἀξίωμα τοῦ ἱεροδιακόνου, ὅπερ σημαίνει ὅτι ἔδει νὰ ἦτο τὸ ἐλάχιστον μεγαλύτερος τῶν δέκα ὀκτῶ ἐτῶν. Πολὺ πιθανόν, λοιπόν, νὰ ἦτο δέκα ὀκτῶ ἕως εἴκοσι δύο ἐτῶν. Ἀφαιροῦντες ἀπὸ τοῦ ἔτους 1759 δέκα ὀκτῶ ἢ εἴκοσι δύο ἔτη λαμβάνομεν τὸ ἔτος 1741 ἢ 1737. Ἐπομένως μεταξὺ τῶν ἐτῶν τούτων εἶναι δυνατὸν κατὰ προσέγγισιν νὰ τοποθετήσωμεν τὸν χρόνον τῆς γεννήσεως αὐτοῦ.

Περὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἔχομεν ὀλίγας σχετικῶς πληροφορίας ἐκ τῶν ἐπιστολῶν του². Τὰ πρῶτα γράμματα ἐδιδάχθη παρ' αὐτοῦ τοῦ πατρὸς του καὶ ἐμυθήθη ὑπ' αὐτοῦ νηπιόθεν εἰς τὰ ἱερά γράμματα, ἀφιερωθεὶς ἀργότερον ὡς «ναζηραῖος» εἰς τὸ θυσιαστήριον. Φαίνεται ὅμως ὅτι πολὺ ἔνωρίς ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην πρὸς εὐρύτεραν μόρφωσιν, τὴν ὁποίαν δὲν ἐλάμβανε παρὰ τῶν γονέων αὐτοῦ, ὅπερ συνετέλεσεν, ὥστε μεγάλως νὰ δυσαρεστηθῆ καὶ νὰ αἰσθανθῆ «καταφρόνησιν τινα», ὡς ὁ ἴδιος ἔλεγε, πρὸς αὐτοὺς τοὺς γονεῖς του καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἢ δυσαρέσκεια αὕτη ἐδημιούργησεν ἐντὸς αὐτοῦ ἕν πνεῦμα ἀντινομίας, τὸ ὁποῖον ἐβίαζεν αὐτὸν νὰ πράττῃ παρὰ τὴν θέλησιν του καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὴν δοθεῖσαν εἰς αὐτὸν ἀγωγήν. Σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον ἐνηλικιοῦτο, παρὰ τὰς προσπάθειας τῶν γονέων αὐτοῦ, ὅπως «εἰς τὰ πνευματικὰ βαθμηδὸν τῇ προθέσει τε καὶ τοῖς ἔργοις» προβιβασθῆ, οὗτος εἰς τὰ σαρκικά ἑαυτὸν παρέδιδεν, «ὑπογαργαλιζόμενος ὑπὸ τῶν ἡδονῶν». Δύο λόγοι παρώθησαν αὐτόν, ὡς ὁ ἴδιος ἐτόνιζεν, ὅπως ἀπαλλαγῆ ἐκ τῆς καταστάσεως ταύτης· πρῶτον μὲν ὁ φόβος μήπως ὑπὸ τοῦ φορτίου τῶν ἡδονῶν τὸ πλοῖον αὐτοῦ ναυαγήσῃ, δεύτερον δὲ ἡ σκέψις ὅτι θὰ ἐλύπει σφόδρα τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, διαψεύδων τὰς χρηστάς αὐτῶν ἐλπίδας, τὰς ὁποίας ἔτρεφον δι' αὐτόν, ὅπερ εἶχον οὗτοι ὑποστῆ καὶ ἔνεκα τῶν μεγαλυτέρων αὐτοῦ ἀδελφῶν. Ὡς ἐκ τούτου ἀπεφάσισεν ὁ Βουλευσμᾶς, διὰ νὰ ἀποφύγῃ τὰς καγίδας, τὰς ὁποίας «ὑπέκρυπτε καθ' ὁδὸν ὁ αἰὶ ἐμφράττων τὰς εἰς σωτηρίαν ὁδοὺς», νὰ πτερνίσῃ ὡς ἄλλος τις Ἰακῶβ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ διὰ τοῦ ἀξιώματος τῆς ἱεροδιακονίας. Τότε ἢ ἔφεσις αὐτοῦ διὰ τὴν παιδείαν κατέστη ἐντονωτέρα, ὅποτε καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐνέδωσεν εἰς τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ υἱοῦ του, καὶ παραλαβὼν τοῦτον³, ὠδήγησεν εἰς τὸ

1. Βλ. τὸ σημειούμενον ἐν τῇ 1ῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 6, «ὡς σὺς ἐν ἱεροδιακόνις υἱὸς Διωρόθεος», ὡς καὶ τὸ λεγόμενον περὶ τῆς ἱεροδιακονίας αὐτοῦ πρὸ τῆς εἰς Αἰτωλικὸν, καὶ Σμύρνην ἐπομένως, μεταβάσεώς του ἐν τῇ 2ᾳ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 10.

2. Βλ. 1ην καὶ 2αν ἐπιστολάς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 1 καὶ 9-11 ἀντιστοίχως.

3. Ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι παραλαμβάνει τοῦτον ὁ πατὴρ του καὶ τὸν ὀδηγεῖ εἰς τὸ Ἀνατολικόν, γίνεται δῆλον ὅτι εἶχεν εἰσέτι ἀνάγκην καθοδηγήσεως καὶ προστασίας, ἐπομένως ἔδει νὰ ἦτο σχετικῶς νέος κατὰ τὴν ἡλικίαν, καίτοι ἔφερε τὸν βαθμὸν τοῦ ἱεροδιακόνου.

Ἄνατολικόν (Αἰτωλικόν), ἐνθα ἐσχολάρχει τότε ὁ Παῖσιος¹. Ἡ παραμονή τοῦ Βουλευσμᾶ ἐν Ἄνατολικῷ δὲν ὑπῆρξε μακρά. Ὁ Βουλευσμᾶς παρουσίασε τὴν ταχεῖαν ἐκ τοῦ Ἄνατολικοῦ ἀναχώρησιν αὐτοῦ ὡς ὑπαγορευθεῖσαν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ἐκ τῆς σχολῆς ταύτης δὲν ἀνέμενε νὰ ἀποκομίσῃ μέγα κέρδος. Τοῦτο προφανῶς δηλοῖ ὅτι τὰ διδασκόμενα μαθήματα κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐν Ἄνατολικῷ ἦσαν τὰ τοῦ πρώτου κύκλου², τὰ ὁποῖα ὁ Βουλευσμᾶς εἶχεν ἤδη διεξέλθει ἐν τῇ γενεαίρᾳ αὐτοῦ. Ὅτε ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπανῆλθε, συμφώνως πρὸς δοθεῖσαν ἐκ μέρους τοῦ ὑπόσχεσιν πρὸς αὐτόν, συνέβη ἡ ἀναχώρησις τοῦ Βουλευσμᾶ ἐκ τοῦ Ἄνατολικοῦ, πλὴν ὁμῶς οὐχὶ ὡς ἀρχικῶς εἶχε σχεδιασθῆ. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καίτοι ἐπεθύμει νὰ τὸν συνοδεύσῃ, συμπλέων μετ' αὐτοῦ «ἀχρι Πάρου ἢ Πάτμου ἢ Σμύρνης», βιασθεὶς ὑπὸ τῆς ἀνάγκης παροχῆς προστασίας πρὸς τε τοὺς παῖδας, τὴν γυναῖκα καὶ τὴν πατρίδα, ἐπανέκαμψεν εἰς Ἰθάκην, ἐνῶ ὁ υἱὸς «μαθήσεως ἔρωτι εἰς Σμύρνην κατῆρε».

Λεπτομερείας περὶ τῶν ἐν Σμύρνη σπουδῶν αὐτοῦ δὲν ἔχομεν οὔτε ἐκ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ, οὔτε καὶ ἐξ ἑτέρων πηγῶν. Ὁ ἴδιος ἀπλῶς ἀνέφερε, γράφων πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ³, ὅτι διέμεινε ἐν Σμύρνη ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, διακούσας «δι' ἐξαιτίας σχεδὸν ὅλης» τῶν μαθημάτων τῆς ἐν αὐτῇ σχολῆς. Ὡς γνωστόν, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐδίδασκεν ἐν Σμύρνη ὁ διαπρεπὴς καθηγητῆς Ἱερόθεος Δενδρινός, ὁ Ἰθακήσιος. Ἀσφαλῶς οὗτος, ὡς συμπατριώτης αὐτοῦ, θὰ ἔλαβεν αὐτόν, κατὰ τὰ εἰωθότα τῆς ἐποχῆς, ὑπὸ τὴν προστασίαν του. Ἐκ μεταγενεστέρου τῆς ἐποχῆς τῶν σπουδῶν τοῦ Βουλευσμᾶ κανονισμοῦ τῆς σχολῆς γνωρίζομεν ὅτι ἐν αὐτῇ ἐδιδάσκοντο οἱ μαθηταὶ ἐπὶ ἐξαιτίαν τὰ μαθήματα τῆς γραμματικῆς, τῶν ἐλληνικῶν ἐκ διαφόρων κειμένων ἀρχαίων συγγραφέων καὶ δι' ἀσκήσεων εἰς τὸ τεχνολογικὸν μέρος αὐτῶν, τῆς ἀναγνώσεως, τοῦ ὀρθογραφικοῦ, τοῦ συντακτικοῦ, τῆς γεωγραφίας καὶ στοιχείων τινῶν τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς, τῆς ἱστορίας, τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ρητορικῆς⁴.

1. Πρόκειται περὶ τοῦ Παῖσιου (Παύλου) Καραβίτς τοῦ Ἰθακησίου, ὁ ὁποῖος διετέλεσε διδάσκαλος ἐν Ἀθήναις, ἐν Ἄνατολικῷ (βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 10), καὶ ἐν Ἰθάκῃ (βλ. 3ην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 16). Περὶ τοῦ Παῖσιου βλ. Ν. Καραβία - Γρίβα, Λεξικὸν τῶν ἐνδόξων ἀνδρῶν..., τόμ. 2ος, σ. 110. Τρ. Ἐδαγγελίδου, Ἡ παιδεία ἐπὶ τουρκοκρατίας, ἐν Ἀθήναις 1936, τόμ. 1ος, σ. 239, τόμ. 2ος, σ. 230. Περὶ τῆς ἐν Αἰτωλικῷ σχολαρχίας αὐτοῦ οὐδὲ ὅπως γίνεται μείναι ὑπὸ τῶν προαναφερθέντων συγγραφέων.

2. Ὡς γνωστόν, εἰς τὰς περισσοτέρας κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ. σχολὰς ὑφίσταντο δύο κύκλοι μαθημάτων, ὁ τῶν ἐγκυκλίων ἢ γραμματικῶν καὶ τῶν φιλοσοφικῶν, ἢ ἄλλως ὁ τῶν κοινῶν καὶ τῶν ἐλληνικῶν. Περὶ τῶν κύκλων μαθημάτων βλ. Μ. Γεδεών, Σχολεῖα καὶ βιβλία κατὰ τὸν ΙΗ' αἰ., ἁ' Ἐκκλησιαστικῆ Ἀλήθειας 8 (1887/88), σ. 320, 321, 330 καὶ 336.

3. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11.

4. Βλ. Μ. Παπανίκα, Ἱστορία τῆς Ἐδαγγελικῆς Σχολῆς Σμύρνης, ἐν Ἀθήναις 1885, σ. 87 κ.ε., ἐνθα κανονισμὸς τις τοῦ ἔτους 1819 καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ τοῦ 1838 πρώτος διασωθεὶς λεπτομερῆς κανονισμὸς.

Φαίνεται ότι ἐν τῇ σχολῇ ταύτῃ ἐδίδοτο ἰδιαιτέρα προσοχὴ εἰς τὴν κατάρτισιν τῶν μαθητῶν αὐτῆς διὰ τὴν ἀσκήσιν τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου. Οἱ διδάσκαλοι τῆς σχολῆς ἐπισήμως καὶ ἐπαξίως ἐξέπρασώπουσαν τὸν ἄμβωνα τῆς Ἐκκλησίας¹, ἀναδείξαντες λαμπροὺς τοῦ εὐαγγελίου κήρυκας πολλοὺς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτῶν², μεταξύ τῶν ὁποίων συγκαταλέγεται καὶ ὁ Βουλησμάς. Εἰς μίαν δὲ πόλιν, ὡς ἦτο ἡ Σμύρνη, πολυάνθρωπον, ἐμπορικὴν, ἑτεροκλίτου πληθυσμοῦ, παρουσιάζουσιν εὐρέως πῶς μεταξύ τῶν κατοίκων αὐτῆς πολιτιστικούς καὶ θρησκευτικούς ἀνταγωνισμοὺς, ἀποτελοῦσαν ἐν ἐνὶ λόγῳ τὴν Εὐρώπην τῆς Ἀνατολῆς, τὸ κήρυγμα ἔδει νὰ εὐρίσκηται ἐπὶ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Ἄλλ' ἦτο φυσικὸν δι' αὐτοῦ νὰ ἐκαλλιεργεῖτο ἰδιαιτέρως ἡ πίστις τῶν ἀκροατῶν, κυρίως δὲ τῶν σπουδαζόντων, ὡς καὶ ἀπολογητικὸν καὶ παρρησίας παρ' αὐτοῖς πνεῦμα. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἀντιμετωπίσεως ἄλλωστε τῶν αὐθαιρεσιῶν τῶν ὀθωμανῶν καὶ τῶν βιαιοπραγιῶν αὐτῶν εἰς βάρος χριστιανῶν συνετέλεσεν, ὥστε τὸ μαχητικὸν πνεῦμα νὰ ἐδραιωθῇ κυρίως εἰς τοὺς ποιμένας καὶ διαφωτιστάς τῶν χριστιανῶν. Τὸ ἰδιάζον τοῦτο πνεῦμα συναντῶμεν διαμορφούμενον καὶ ἀναπτυσσόμενον εἰς τὸν νεαρὸν μαθητευόμενον Βουλησμάν. Τοῦτο καθίσταται φανερὸν ἐξ ὧσων οὗτος ἔγραψεν ἐν τῇ 1ῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον ἐπιστολῇ (σ. 3 - 6), ἀναφερόμενος εἰς τὰ προσφάτως ὡς πρὸς τὸν χρόνον τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐπιστολῆς ταύτης συμβάντα ἐν Σμύρνῃ σχετικὰ πρὸς τὸ μαρτύριον τοῦ νεομάρτυρος Δημητρίου. Ἡ ἀξία, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει εἰς τὸ μαρτύριον, καὶ ἡ διάθεσις αὐτοῦ νὰ καταστήσῃ τοῦτο γνωστὸν εἰς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ καὶ δι' αὐτῶν καὶ πάντων, εἰ δυνατόν, νὰ διακηρυχθῇ «ἐν διόδοις τε καὶ τριόδοις καὶ ἐν ταῖς πλατείαις τῆς ἀγορᾶς καὶ ἐξίσου πλουσίοις τε καὶ πένησι, νέοις τε καὶ προβεβηκόσιν, ἱερωμένοις τε καὶ λαϊκοῖς», δεικνύουν σαφῶς τὸ πνεῦμα, ἕπερ διακατεῖχε τὸν νεαρὸν Βουλησμάν. Ἀναγιγνώσκων τις τὴν περιγραφὴν τοῦ βίου τοῦ μάρτυρος³ ἐν τῇ ἐπιστολῇ, ὡς καὶ τὸ ἐγκώμιον, τὸ ὁποῖον εἰς αὐτὸν ὁ Βουλησμάς ἐπλεξε, δι' ἐξόχου μάλιστα ρητορικοῦ τρόπου, νομίζει ὅτι ὁ Δωρόθεος εἶναι ἔτοιμος καὶ ὁ ἴδιος νὰ προσέλθῃ εἰς τὸ μαρτύριον χάριν τῆς πί-

1. Αὐτίθι, σ. 13.

2. Λαμπροὶ ἱεροκήρυκες ἐκ τῆς σχολῆς προελθόντες ὑπῆρξαν οἱ Χρύσανθος Καραβίας, Νεόφυτος ὁ πατριάρχης, Ἀγάπιος Λεονάρδος.

3. Περὶ τοῦ μαρτυρίου τοῦ νεομάρτυρος Δήμου ἢ Δημητρίου βλ. Κ. Σάβα, Μεσαιωνικὴ βιβλιοθήκη, ἐν Βενετίᾳ 1872 - 1876, τόμ. 3ος, σ. 609, ἄρθρον ἀνυπόγραφον, Νεομάρτυρες Θράκης, «Θρακικά», ἑκτακτὸν τεύχος ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, παράρτημα τοῦ 3ου τόμου, ἐν Ἀθήναις 1931, σ. 221, Νικοδήμου Ἀγιορείτου, Νέον μαρτυρολόγιον, ἐν Ἀθήναις 1961², σ. 184 - 186, Σωφρονίου Εὐστρατιάδου, Ἀγιολόγιον τῆς ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας, ἐν Ἀθήναις, ἔ.ε., σ. 111, ἄρθρα ἀνυπόγραφα, Δημήτριος ὁ ἐν Σμύρνῃ νεομάρτυς, ἐν ΘΗΕ, 4, 1068 - 1069 καὶ ἐν ΘΧΕ, 2, 1230 - 1232. Αἱ ὑπὸ τοῦ Βουλησμά παρρησιάζονται πληροφορίες, ὡς προερχόμεναι ἐξ αὐτόπτου μάρτυρος, παρέχοντος μάλιστα αὐτὰς μόλις δέκα ἡμέρας μετὰ τὸ μαρτύριον, τυγχάνουν ἀσυγκρίτως πληρέστεραι καὶ ἐρθότεραι ἐξ ὧσων τῶν ἄλλων, συμπληροῦσαι ταύτας ἐν πολλοῖς.

στεως και της πατρίδος¹. 'Ως εκ τούτου ούδ'όπως φαίνεται παράδοξον τὸ πνεῦμα ἀποταγῆς τῶν ἐγκοσμίων ἐκ μέρους αὐτοῦ, τὸ ὁποῖον ἤγαγε τοῦτον και μέχρις αὐτῆς ταύτης τῆς ἀπαρνήσεως τῆς ἰδίας αὐτοῦ οἰκογενείας, ἥτις μάλιστα ἐξέφρασε βαρυτάτας κατηγορίας κατ' αὐτοῦ και διὰ τὴν «ἄσπλαγγχον» ἐγκατάλειψιν αὐτῆς ὑπ' αὐτοῦ. 'Ὁ Βουλησιμᾶς ὁμοῦς ἀπολογούμενος² ἐτόνισεν εἰς τοὺς γονεῖς του ὅτι σοβαρῶς ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τὴν ἐπαπειλοῦσαν ἐκείνην φωνήν, ἥτις ἔλεγε· «Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος... και ὅς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ και ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος» (Ματθ. 10, 37β - 38). 'Εξ ἄλλου αὐτὸς ἦτο ὁ λόγος χάριν τοῦ ὁποῖου προσετίμησε πᾶσαν θλιψίν, κακουχίαν τε και γυμνότητα και ἐν κενί λόγω θάνατον μᾶλλον καθ' ἡμέραν».

'Ἐν τῇ σχολῇ τῆς Σμύρνης φαίνεται ὅτι ἡδυνήθη νὰ ἐκμάθῃ ἱκανοποιητικώτατα τὴν μητρικὴν αὐτοῦ γλῶσσαν, ὥστε ἀργότερον νὰ χρησιμοποιοῖ ταύτην κατ' ἄριστον, θὰ ἔλεγέ τις, τρόπον. 'Ἐντύπωσιν προξενεῖ βεβαίως τὸ γεγονός ὅτι και αὕτη ἡ πρώτη διασωθεῖσα αὐτοῦ ἐπιστολὴ εἶναι ἀπηλλαγμένη ὀρθογραφικῶν λαθῶν και ἀσυνταξιῶν. 'Ἐάν δέ, ὡς και ἀνωτέρω ἐλέχθη, ὑποθέσῃ τις ὅτι αὕτη ἐγράφη μετὰ τὸ πέρας τοῦ τρίτου ἔτους τῆς ἐν Σμύρνη διαμονῆς αὐτοῦ, καθίσταται φανερόν ὅτι οὗτος ἤδη και πρὸ τῶν ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ σπουδῶν του ἐτύγγανε ἐγκρατῆς τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης. 'Ἀναμφιβόλως τὴν ρητορικὴν δεινότητα, ἡ ὁποία τὸν διέκρινε, και ἔνεκα τῆς ὁποίας ἅμα τῇ ἀποφοιτῆσει αὐτοῦ ἐχρησιμοποιήθη ὡς ἱεροκήρυξ, ἀπέκτησεν ἐν τῇ σχολῇ τῆς Σμύρνης και κυρίως μαθητεύων παρὰ τῷ 'Ιεροθέῳ. Οἱ μαθηταὶ τῆς σχολῆς τῆς Σμύρνης εἶχον τὸ πλεονέκτημα ὅτι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχε πλουσία βιβλιοθήκη, οὐχὶ μόνον ἐντύπων, ἀλλὰ και χειρογράφων βιβλίων³, τὰς ὁποίας ἡδύναντο νὰ μελετοῦν, προσέτι δὲ και νὰ ἀντιγράφουν. Μίγα μέρος τῶν χειρογράφων κωδικῶν τοῦ Βουλησιμᾶ ἀπαρτίζεται ἐκ σημειώσεων ἀναφερομένων εἰς φιλοσοφικά, φιλοσοφικά, θεολογικά θέματα, ὡς και εἰς σχέδια ὁμιλιῶν, ἐπιστολῶν κλπ. 'Ἐν Σμύρνη, κατὰ τὴν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἀναχώρησίν του, εἶχεν ἐγκαταλείψει δύο κιβώτια πλήρη κυρίως χειρογράφων⁴, τὰ ὁποία ἀσφαλῶς ἀπέκτησεν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον κατὰ τὴν ἐκεῖ παραμονήν του.

1. Τὸ μαρτύριον διὰ τοὺς ὑφισταμένους τοῦτο χριστιανούς τῆς ὑπὸ μελέτην περιόδου δὲν ἐδείκνυεν ἀπλῶς και μόνον τὴν θερησκευτικὴν τοποθέτησιν αὐτῶν, ἀλλὰ προσέτι τὴν πρώτην, θὰ ἔλεγέ τις, βαθμίδα τῆς ἐπαναστατικῆς διαθέσεως αὐτῶν, τῆς ἀντιστάσεως αὐτῶν κατὰ τῶν πολιτικῶν ἀρχῶν και τῆς διακηρύξεως τῆς πνευματικῆς ἐλευθερίας, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζων οἱ ὑπόδουλοι και τῆς ὁποίας ἀναμφιβόλως καρπὸς ὑπῆρξεν ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς πατρίδος.

2. Βλ. 1ην και 2αν ἐπιστολάς πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 2 κ.ε., και 7 κ.ε.

3. Τοῦτο καθίσταται φανερόν και ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι πλειστάκις αὐτὸς ὁ Βουλησιμᾶς ἐζήτησε νὰ τοῦ ἀποσταλοῦν ἀντίγραφα χειρογράφων ἐκ τῶν ἐν τῇ Εὐαγγελικῇ Σχολῇ φυλασσόμενων.

4. Βλ. 9ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρῦσανθον, κῶδ. 6020 (513), σ. 164.

Οὐδεμίαν πληροφορίαν παρέχει εἰς ἡμᾶς ὁ Βουλευσμᾶς περὶ τῶν περαιτέρω σπουδῶν αὐτοῦ, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς ἀποφοίτησιν αὐτοῦ. Ἐν τούτοις ὠρισμένοι ἐκ τῶν γραφάντων βιογραφικὰ περὶ αὐτοῦ σημειώματα κάμνουν λόγον περὶ σπουδῶν τοῦ ἐν Ποσονίῳ τῆς Οὐγγαρίας. Οὕτως οἱ μὲν Ζαβίρας καὶ Σάθας¹ λέγουσιν ὅτι ἐκεῖ ἐσπούδασε τὴν «λατινίδα γλῶσσαν», ἐνῶ ὁ Γεδεδῶν² ὁμιλεῖ περὶ τῆς ἀσαφείας τῶν μαρτυριῶν τῶν σχετικῶν πρὸς τὰς σπουδὰς τοῦ ἀνδρὸς ἐν Ποσονίῳ. Ἐκ τῆς ὁλοσχεροῦς ἐλλείψεως μαρτυριῶν, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν πολυπληθῶν ἐπιστολῶν τοῦ Βουλευσμᾶ περὶ περαιτέρω σπουδῶν αὐτοῦ, ἀγόμεθα εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οὗτος δὲν ἐπραγματοποίησεν ἐν τῇ κυριολεξίᾳ κατὰ τὴν εἰς Ἑσπερίαν καὶ Μολδοβλαχίαν μετάβασίν του σπουδᾶς, ὡς μαθητῆς ἐν τινὶ σχολῇ, ἀλλ' ὅτι ἀπλῶς ἐπεδόθη εἰς μελέτας. Τὰ λατινικὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐδιδάχθη καὶ ἐν Σμύρνῃ, ἐνθα, ὡς τυγχάνει γνωστόν, εἰς μεταγενεστέραν τοῦλάχιστον ἐποχὴν ἐξ ἐκείνης τῶν σπουδῶν τοῦ Βουλευσμᾶ ἐν Σμύρνῃ, ἐδιδάσκοντο οἱ μαθηταὶ τὴν γλῶσσαν ταύτην, ὁμοῦ μετὰ τῶν γαλλικῶν. Τοῦτο λοιπὸν ἐπιτρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι δυνατόν καὶ προγενεστέρως νὰ συνέβαινε τὸ αὐτό. Ἀσφαλῶς ὁ Βουλευσμᾶς ἐν Ἑσπερία καὶ Μολδοβλαχία εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ τελειοποιήσῃ τὰς γνώσεις αὐτοῦ εἰς τὴν λατινικὴν, ὡς καὶ εἰς ἄλλας πιθανῶς γλώσσας. Πάντως τὸ τελευταῖον τοῦτο καθίσταται ἀμφίβολον ἐκ τινος μαρτυρίας παρεχομένης ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου³. Γράφων πρὸς τὸν στρατιωτικὸν διοικητὴν τοῦ Σιμπινίου (Σιμπίου), προκειμένου νὰ δοθῇ ἄδεια εἰς αὐτὸν διὰ τὴν μετάβασίν του εἰς Βιέννην, ἀπευθύνεται πρὸς αὐτὸν ἑλληνιστί, καθ' ὅτι δὲν ἐγνώριζε νὰ γράφῃ (ἄρα καὶ νὰ ὁμιλῇ;) τὰς διαλέκτους, τὰς ὁποίας ἐγνώριζεν ἢ ἐξοχότης αὐτοῦ.

Ἐν τέλει ἐνταῦθα δεόν ὁπως τονίσωμεν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν σπουδῶν αὐτοῦ ἐν Σμύρνῃ ὁ Βουλευσμᾶς ἔσχεν ἀσφαλῶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποκτήσῃ ἀξιοσημειώτους γνωριμίας, εἴτε μετὰ σημανόντων προσώπων σπουδαζόντων μετ' αὐτοῦ, εἴτε μετὰ διαμενόντων ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἢ διερχομένων ἐξ αὐτῆς. Αἱ γνωριμίαι αὗται, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐβοήθησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ ἀναληφθέντος ὑπ' αὐτοῦ ἔργου, περὶ τοῦ ὁποίου καὶ θὰ γίνῃ λόγος ἐν τοῖς ἐπομένοις.

1. Γ. Ζαβίρα, ἔργ. μν., σ. 276, καὶ Κ. Σάθα, ἔργ. μν., σ. 613.

2. Μ. Γεδεδῶν, Δύο ἱεροκήρυκες ἀγιοταφῖται, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 67.

3. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Γκυενεράλην τοῦ ἀστέος Σιμπινίου, κῶδ. 6020 (513), σ.

3. ΑΙ ΑΠΑΡΧΑΙ ΤΗΣ ΔΙΑΚΟΝΙΑΣ ΕΝ ΤΗ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Ὁ Βουλευσιμᾶς μετὰ τὸ πέραν τῶν σπουδῶν του, καίτοι εἶχεν ὑποσχεθῆ εἰς τοὺς γονεῖς αὐτοῦ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν γενέτειράν του πρὸς συνάντησιν αὐτῶν, ἔλθων εἰς Κωνσταντινούπολιν, προετίμησε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν πατριάρχην Ἱεροσολύμων Ἐφραίμ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Παλαιστίνην. Ἐκεῖ διέμεινε δέκα ἕξ μῆνας, ἐκ τῶν ὁποίων τοὺς ἕξ ἐν τῇ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα¹, ἔπου, ὡς γνωστόν, ἐνδιέτριψε καὶ ὁ Ἐφραίμ², τοὺς δὲ δέκα ἐν Ἱεροσολύμοις, ὑπηρετῶν πάντοτε τὸν πατριάρχην καὶ συγχρόνως κηρύττων τὸν θεῖον λόγον. Ἡ ἐπαφὴ αὕτη μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἐφραίμ ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς διὰ τὸν Βουλευσιμᾶν ἐπωφελῆς καὶ γόνιμος. Ὁ Βουλευσιμᾶς ἠδύνατο πλεῖστα ὅσα νὰ διδαχθῆ παρὰ τῷ Ἐφραίμ. Οὗτος, ὡς γνωστόν, ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν ἀξιολογωτέρων λογίων τῆς ἐποχῆς του. Ἀσφαλῶς δὲ ὁ Βουλευσιμᾶς ἐν τῇ Λαύρα ἠσχολήθη μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν συλλογὴν ὕλικου καὶ ἐβοήθησεν αὐτὸν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τούτου. Οὕτω πιθανώτατα ἐτέθησαν αἱ ἐπιστημονικαὶ βάσεις, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἀργότερον ἐστήριξεν τὸ σχετικὸν ἔργον του.

Κατὰ τὸ ἔτος 1767, συνοδεύων τὸν πατριάρχην, μετέβη εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα ἐβοήθησεν αὐτὸν εἰς τὸ ἔργον τῆς συλλογῆς χρημάτων διὰ τὴν θεραπείαν τῶν μεγάλων ἀναγκῶν τοῦ πατριαρχείου³. Διὰ τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἐπεσκέφθη τὴν Δακίαν, ἐκ τῆς ὁποίας γράφων πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ ἔδωσε τὰς ἀνωτέρω παρατεθείσας πληροφορίας⁴. Ὁ Βουλευσιμᾶς προετίθετο νὰ πα-

1. Ἡ ἐν τῇ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα διαμονὴ του συνέβη κατὰ τὸ ἔτος 1766, ὡς τοῦτο καθίσταται φανερὸν ἐξ ἐπιγραφῆς κειμένου τοῦ κώδικος 5779 (272) ἐχούσης ὡς ἐξῆς: «ἐκ τῶν πρὸς τὸν Ἰωβ ἐξηγήσεων ἀποσημειώσεις τινὲς ὄντος μου ἐν τῇ Λαύρα τοῦ Ἁγίου Σάββα ἀψῆστ'».

2. Ν. Φοροπούλου, ἔργ. μν., ἐνθ' ἀνωτέρω. Ἐν τῷ ἄρθρῳ τούτῳ βλ. καὶ σχετικὴν βιβλιογραφίαν περὶ τοῦ Ἐφραίμ.

3. Αἱ ἀνάγκαι τοῦ πατριαρχείου καθίσταντο ἔτι μεγαλύτεραι ἐκ τοῦ ἀπὸ μακροῦ ἤδη χρόνου ἐμφανισθέντος ἀνταγωνισμοῦ τῶν τριῶν μεγάλων χριστιανικῶν δογματικῶν εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην καὶ ἐν σχέσει 1) πρὸς τὸν προσεταιρισμὸν (ἀπὸ μέρους τῶν προτεσταντῶν) ἢ ὑποταγὴν τῶν ὀρθοδόξων (ἀπὸ μέρους τῶν καθολικῶν), 2) πρὸς τὴν κυριαρχίαν ἐπὶ τῶν ἁγίων τόπων καὶ 3) πρὸς τὴν ἐπιβίωσιν τῆς ὀρθοδοξίας ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ, ἐνθ' ἠγωνίζετο μάλιστα αὕτη νὰ δικτηρήσῃ ἀπάσας τὰς προνομίας της. Πρβλ. Α. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, Τουρκοκρατία (1453 - 1669), τόμ. 2ος, Οἱ ἱστορικὲς βάσεις τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας καὶ οικονομίας, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1964, σ. 167, τόμ. 3ος, Οἱ ἀγῶνες γιὰ τὴν πίστη καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ἐν Θεσσαλονίκῃ 1968, σ. 186, 460 κ.έ., καὶ Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, ἐν Πιερρούπολει 1894, τόμ. 4ος, στ. 428.

4. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 11.

ραμείνη παρά τῷ πατριάρχῃ διὰ τὴν διακονίαν τοῦτον, ὅπουδῆποτε καὶ ἐὰν ἤθελε μεταβῆ, καὶ εἰς τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ εἰς τὴν βασιλεύουσαν. Ἡ ἀφοσίωσις του αὐτῆ εἰς τὸν πατριάρχῃν δευκνύει τὴν ἐκτίμησιν, τὴν ὅποιαν ἔτρεφεν οὗτος πρὸς αὐτόν¹, καὶ τὸν ζῆλον, ὁ ὅποιος τὸν διακατεῖχεν εἰς τὴν διακονίαν τῆς Ἐκκλησίας. Διὰ τὴν μὴ παρεξηγηθῆ δὲ ἡ ἀφοσίωσις του αὐτῆ καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν γονέων του, ἐκλαμβανομένη ὡς ἐνδείξις ἰδιοτελείας, γράφει πρὸς αὐτοὺς ὅτι «ἐκουσίως τῷ θειοτάτῳ τούτῳ ἀνδρὶ ὑπέκλινε τὸν αὐχένα», οὐχὶ διότι ἐπεθύμει «τῶν πρώτων τάχα τὴν ἐπαπολαμβάνῃ ἢ τὴν ἀπολαύσῃ», ἐφ' ὅσον μάλιστα «αἱ τύρβαι καὶ οἱ περισπασμοὶ» τῶν μεγαλοπόλεων, εἰς τὰς ὁποίας περιώδευεν, εἰς οὐδὲν ἕτερον ἀπέβλεπον, εἰμὴ μόνον εἰς τὸ «μονοειδὲς τῆς ὑπακοῆς» πρὸς ἀπόλαυσιν τοῦ «βραβεῖου τῆς ἀνω κλήσεως»².

Ἐπὶ πόσον ἀκριβῶς χρονικὸν διάστημα παρέμεινεν ἐν Δακίᾳ καὶ εἰδικώτερον ἐν Βουκουρεστίῳ, δὲν γνωρίζομεν. Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ν. Φοροπούλου³, ὅτι ἐπιστρέψας ὁ Ἐφραὶμ ἐκ Δακίας εἰς τὴν ἔδραν αὐτοῦ, ἐκεῖ καὶ ἀπέθανε, θὰ ἔδει τὴν συνωδεύθη ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ, ὁπότε καὶ ἡ παράμονός του ἐν Δακίᾳ ἐξικνεῖται μικρὸν πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐφραὶμ. Ὁ θάνατος τοῦ Ἐφραὶμ συνέβη πρὸ τοῦ Ἰουνίου τοῦ 1770⁴, ἐπομένως καὶ ἡ

1. Ἐν τῇ 1ῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Νικηφόρον Θεοτόκην, κώδ. 6020 (513), σ. 20, ἀποκαλεῖ τὸν Ἐφραὶμ «πατέρα, φίλον καὶ διδάσκαλόν» του, «ἔρεισμα ἀκράδαντον τοῦ νῦν δυστυχούς γένους», καὶ παρουσιάζει τοῦτον ὡς μέγαν διδάσκαλον, ἀγωνισθέντα διὰ τὴν μόρφωσιν τῶν χριστιανῶν καὶ τὴν διατήρησιν ἀναλλοιώτων τῶν θείων δογμάτων, ἀριστον προβολέα τῆς εὐσεβείας, τοῦ ἐλέους καὶ τῆς ἀληθείας τῶν μεγαλείων τοῦ θεοῦ.

2. 2α ἐπιστολῇ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ Νικόλαον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11 καὶ 12.

3. Ἐργ. μν., ἐνθ' ἄνωτέρω.

4. Ἐν τῇ 1ῃ ἐπιστολῇ πρὸς Νικηφόρον Θεοτόκην, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 19 - 23, γίνεται λόγος περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐφραὶμ, παρουσιαζομένου τούτου ὡς ἐπισυμβάντος προσφάτως καὶ ὡς προξενήσαντος ἀφαιτον λύπην εἰς τὸν Βουλευσμᾶν. Ἡ ἐπιστολὴ φέρει ἡμερομηνίαν 16 Ἰουνίου 1770. Ἐν τῇ 2α ἐπιστολῇ πρὸς Νικηφόρον Θεοτόκην, κώδ. 6020 (513), σ. 24 - 30, ἡ ὅποια ἐγράφη ἐν ἔτος μετὰ τὴν πρώτην, ἤτοι τὴν 24ῃν Ἀπριλίου 1771, φαίνεται πλέον μετριάσεις ὁ πόνος τοῦ Βουλευσμᾶ ἐκ τοῦ ἀδοκῆτου θανάτου τοῦ πατριάρχου Ἐφραὶμ. Ὁ θάνατος λοιπὸν τοῦ πατριάρχου Ἐφραὶμ καθίσταται φανερόν ὅτι συνέβη πρὸ τοῦ Ἰουνίου 1770 καὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ τὸ ἔτος 1771, ὡς διατείνεται ὁ Ν. Φοροπούλος, ἔργ. μν., ἐνθ' ἄνωτέρω. Ἡ ἀποφίς ἡμῶν συμφωνεῖ πρὸς αὐτὴν τοῦ Μ. Γεδεῶν, Δύο ἱεροκήρυκες ἀγιοταφῆται, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 66, ὅστις ἐξ ἑτέρων ἐγγράφων ὁρμώμενος ἐπιφέρει τὴν αὐτὴν διόρθωσιν εἰς σφάλμα τοῦ «Χρονογράφου τῆς Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας», περὶ τὴν χρονολογίαν τοῦ θανάτου τοῦ Ἐφραὶμ. Ἐνταῦθα δέον τὴν τοιῶσιν ὅτι τὰς πληροφορίας του ὁ Γεδεῶν ἀντλεῖ ἐκ χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀγιοταφικοῦ Μετοχίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐν τῷ χειρογράφῳ τούτῳ εὑρεν, ὡς λέγει, ἐπιστολὰς τοῦ Βουλευσμᾶ πρὸς τὸν Θεοτόκην (βλ. Μ. Γεδεῶν, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 64). Πάντως ὁ Γεδεῶν ὅπουσδήποτε δὲν ἔχει ἐν προκειμένῳ ὑπ' ὄψιν του τὴν αὐτὴν ἐπιστολήν, τὴν ὅποιαν ἡμεῖς ἔχομεν. Τοῦτο τὸ συμπεραίνομεν ἐκ φράσεως παρατεθείσης αὐτολεξεῖ ὑπ' αὐτοῦ ἐν τῷ ἄρθρῳ του καὶ ἀποδοθείσης εἰς ἐπιστολήν τοῦ Βουλευσμᾶ πρὸς τὸν Θεοτόκην. Τὴν φράσιν ταύτην, ἐρευνήσαντες, δὲν ἀνεύρομεν ἐν ταῖς διασωθείσαις τοῦ Βουλευσμᾶ πρὸς τὸν Θεοτόκην ἐπιστολαῖς. Ὁ Α. Ὑψηλάντης, Ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν

παραμονή τοῦ Βουλευσιᾶ ἐν Δακίᾳ συμπίπτει ἴσως πρὸς τοὺς πρώτους μῆνας τοῦ ἔτους τούτου. Ἐπειδὴ ὁμοῦς ἡ πρώτη διασωθεῖσα ἐπιστολὴ τοῦ Βουλευσιᾶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐφραῖμ φέρεται γεγραμμένη τὸν Ἰούνιον τοῦ 1770 ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, δημιουργεῖται πρὸς τὰς ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν ἀποψίν τοῦ Φοροπούλου ὅτι ὁ Ἐφραῖμ ἀπέθανεν ἐν τῇ ἔδρᾳ αὐτοῦ, ὅποτε ἀμφισβητεῖται καὶ τὸ τῆς μεταβάσεως τοῦ Βουλευσιᾶ διὰ δευτέρου φορᾶν εἰς Ἱεροσόλυμα. Κατὰ τὴν ἀποψίν του ἔδει ἐντὸς ἐνὸς ἐξαμήνου νὰ εἶχον συμβῆ τὰ ἀκόλουθα γεγονότα: 1) ἀναχώρησις τοῦ Ἐφραῖμ καὶ Βουλευσιᾶ ἐκ Δακίας διὰ τὴν Ἱερουσαλήμ, 2) θάνατος τοῦ Ἐφραῖμ, 3) ἀναχώρησις τοῦ Βουλευσιᾶ ἐξ Ἱεροσολύμων καὶ ἐγκατάστασις αὐτοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ 4) ἀποστολὴ τῆς πρώτης πρὸς τὸν Θεοτόκην ἐπιστολῆς αὐτοῦ, ἀναφερομένης ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸ τραγικὸν συμβᾶν τοῦ θανάτου τοῦ Ἐφραῖμ καὶ παρουσιαζούσης τοῦτο ὡς ὅλως πρόσφατον. Διὰ τοῦτο τυγχάνει πολὺ πιθανὸν ἐκ τῆς Δακίας ὁ Βουλευσιᾶς νὰ μετέβη μετὰ τοῦ Ἐφραῖμ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐνθα ὁ Ἐφραῖμ καὶ ἀπέθανεν, ἢ νὰ μετέβη μόνος ἐκεῖ, εἰς περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ θάνατος τοῦ Ἐφραῖμ συνέβη ἐν Δακίᾳ, ὅτε ἀποκλείεται βεβαίως μετάβασις τοῦ Βουλευσιᾶ εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Βουλευσιᾶς ἀντεμετώπισε κατ' ἀρχὰς μίαν λίαν δυσάρεστον κατάστασιν, ἡ ὁποία προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐπικρατοῦντος πολιτικοῦ κλίματος τοῦ ἐπηρεάσαντος καὶ τὰ ἐκκλησιαστικὰ πράγματα, ἐκ τῆς κακῆς πορείας τῆς υγείας αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ ἐνσκήψαντος ἐν Κωνσταντινουπόλει φοβεροῦ λοιμοῦ. Ὡς γνωστὸν, ἡ ἐκστρατεία τοῦ Ὀρλώφ καὶ ἡ δι' αὐτοῦ κακῶς ὀργανωθεῖσα ἑλληνικὴ ἐπανάστασις εἰς οὐδὲν ἕτερον συνετέλεσαν, εἰμὴ εἰς τὴν ἐξαψίν τῆς καταστροφικῆς μανίας τῶν Τούρκων, οἱ ὅποιοι μετὰ τὰς πρώτας κινήσεις τῶν ἐκστρατευσάντων καὶ ἐπαναστατησάντων προέβησαν εἰς πρωτοφανοῦς ἐντάσεως καὶ ἐκτάσεως βιαιότητος¹. Ὁ Βουλευσιᾶς, διακρινόμενος διὰ τὴν ἰδιαιτέραν σύνεσίν του, εἰς τὴν ἀλληλογραφίαν αὐτοῦ ἀποφεύγει συστηματικῶς νὰ ἀναμειγνύηται εἰς θέματα πολιτικῆς φύσεως, καὶ τοῦτο διότι ἐγνώριζε καλῶς ὅτι αἱ ἐπιστολαὶ αὐτοῦ εὐρίσκοντο εὐκόλως εἰς τὴν διάκρισιν τῶν πονηρῶν, ἀδιακρίτων καὶ ἰσχυρῶν τῆς ἐποχῆς του. Παρὰ ταῦτα ὁμοῦς γράφων

τῶν εἰς δώδεκα, βιβλίον Η', Θ' καὶ Ι', ἦτοι τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν (1453 - 1789), ἐν Κωνσταντινουπόλει 1870, σ. 440, ἀναφέρει μονολεκτικῶς ὡς ἔτος θανάτου τοῦ Ἐφραῖμ τὸ 1769. Τοῦτο δυνατὸν νὰ εὐσταθῇ εἰς περίπτωσιν, κατὰ τὴν ὁποίαν πρόκειται περὶ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους τούτου.

1. Βλ. σχετικῶς Κ. Κούμα, Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, ἐν Βιέννῃ 1831, τόμ. 10ος, σ. 382 - 384, Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἐν Ἀθήναις 1935¹, τόμ. 5ος, σ. 490 κ.ε., Δ. Κοκκίνου, Ἡ ἑλληνικὴ ἐπανάστασις, ἐν Ἀθήναις 1967 - 1969², τόμ. 1ος, σ. 55 κ.ε., καὶ Φ. Βαφείδου, Ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ 1928, τόμ. 3ος, σ. 8 καὶ 9.

πρὸς τὸν Θεοτόκην¹ διεξετραγώδει πρὸς αὐτὸν τὰς ὑφισταμένας ἐν Κωνσταντινουπόλει συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας ἔζη ἡ Ἐκκλησία. Αἱ πραγματοποιηθεῖσαι μεταβολαὶ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ καὶ πολιτικῇ ζωῇ ὑπεχρέωνον τοὺς πάντας, καὶ αὐτοὺς προσέτι τοὺς φίλους, «οὐ μόνον τοὺς λίαν τῷ σώματι μὲν ἀφεστηκότας... ἀλλὰ δὴ καὶ τοὺς ἄγαν ἔγγιστα, βαθεῖαν ἄγειν σιγὴν». Ἡ ἐπικοινωνία τῶν χριστιανῶν μεταξύ των κατέστη λίαν δυσχερής, οὐχὶ δὲ μόνον ἡ διὰ τῆς προσωπικῆς παρουσίας, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ δι' ἀλληλογραφίας. Διὰ τὴν ἀκαταδείξην ὁ Βουλευσιμᾶς τὸ μέγεθος τῶν οἰκτρῶν τούτων δεινῶν, ὑπὸ τὰ ὁποῖα αὐτὸς καὶ οἱ χριστιανοὶ διεβίουν, καθίστα γνωστὸν εἰς τὸν Θεοτόκην ὅτι ὁ Μακαριώτατος διετέλει «ἐγκλειστος ἐνθ' ὅτε πανιερώτατος ἦν»², ὁ δὲ κοινὸς γνώριμος αὐτῶν Σκαρλάτος, ἐνῶ εὐρίσκετο οὐχὶ μακρὰν τοῦ τόπου τῆς διαμονῆς του, «πέραν ἄνω τοῦ Γαλατᾶ», ἐν τούτοις δὲν ἤλθεν εἰς ἐπαφήν μετ' αὐτοῦ, καίτοι ὤφειλε νὰ ἐπιδώσῃ εἰς αὐτὸν ἐπιστολὰς καὶ βιβλία ἀποσταλέντα πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Θεοτόκη. Ὁ ἴδιος ὁ Βουλευσιμᾶς διέμενεν ἐν τελείᾳ ἀπομονώσῃ ἐν τῷ ἐν Κωνσταντινουπόλει Ἀγιοταφικῷ Μετοχίῳ, «οὐδένα πλὴν τῶν βιβλίων σύνοικον ἔχων», ὡς ἔλεγε μεθ' ὑπερβολῆς. Ἀναφερόμενος δὲ εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐτόνιζεν ὅτι «κατὰ τὸν εὐαγγελικὸν λόγον, τοῦ ποιμένος παταχθέντος διεσκορπίσθησαν τῆς ποιμνῆς τὰ πρόβατα, μόνον δὲ τὸ ψωραλέον», προσέθετε δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς περὶ αὐτὸν, «ἐκ πολλῆς ἐναπελείφθην βίας ἐγὼ σὺν τῷ γέροντι Καλλινίκῳ καὶ Σωφρονίῳ διακόνῳ».

Αἱ προσωπικαὶ ταλαιπωρίαι τοῦ Βουλευσιμᾶ, αἱ προελθοῦσαι ἐκ τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ, προστιθέμεναι εἰς τὰς γενικωτέρας ἐδημιούργουν ἄκρως ἀφόρητον κατάστασιν δι' αὐτὸν, παρεμποδίζουσαι τὰ μέγιστα αὐτὸν νὰ παρουσιάσῃ ποιὰν τινα περαιτέρω δρᾶσιν. Τὴν κατάστασιν ὁμοίως ταύτην ἠδυνήθη μετὰ καρτερίας νὰ ὑποφέρῃ χάρις εἰς τὴν πίστιν αὐτοῦ καὶ εἰς τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὸ εὐαγγελικὸν ἔργον. Τὰ κατ' αὐτὸν καὶ εἰδικώτερον τὰ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὑγείαν αὐτοῦ διηγῆθη καὶ πάλιν ὁ ἴδιος εἰς τὸν Θεοτόκην³, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπεγράμμιζεν ὅτι, προσβληθεὶς κατὰ τὸ θέρος τοῦ 1770 ἐκ δυσεντερίας καὶ διάρροιας μετ' ἀποβολῆς αἵματος, ἔφθασε μέχρις αὐτῶν τῶν πυλῶν τοῦ ἄδου παρά τὰς προσπαθείας τῶν ἰατρῶν. Ἰδιαζόντως χαρακτηριστικαὶ τῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεώς του πρὸς τὸν Θεὸν τυγχάνουν αἱ ἰδέαι του αἰ σχετικαὶ πρὸς τὰ δεινά. Ταῦτα θεωροῦνται ὑπ' αὐτοῦ δωρεὰ ἀποβλέπουσαι εἰς τὸ συμφέρον τοῦ

1. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Νικηφόρον Θεοτόκην, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 24 καὶ 25.

2. Πρόκειται περὶ τοῦ πατριάρχου Μελετίου Β' τοῦ ἀπὸ Λαρίσης, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Μ. Γεδεών, Πατριαρχικὸν πίνακα, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀ.ε., σ. 661, ἐπατριάρχεισεν ἀπὸ τῆς 5ης Νοεμβρίου 1768 μέχρι τῆς 11ης Ἀπριλίου 1769. Οὗτος ἀπεμακρύνθη βίαιως μετ' ἄλλων πολλῶν κληρικῶν ἐκ τῆς θέσεώς του, ἐγκλεισθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων εἰς τὴν φυλακὴν καὶ τελικῶς ἐξορισθεὶς.

3. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Νικηφόρον Θεοτόκην, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 25 καὶ 26.

άνθρώπου, ὡς οἰκοδομοῦσαι τὴν σωτηρίαν αὐτοῦ. Ἐντὸς ὁμοῦ τοῦ κλίματος τούτου τῆς ἀπελπισίας μοναδικὴ πλέων δι' αὐτὸν ἀκτις φωτὸς ὑπῆρξεν ἢ ἀνάθεσις εἰς αὐτὸν τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου, τὸ ὅποῖον εἰς τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δράσεως αὐτοῦ ἀπετέλεσε τὸν κύριον τομέα, εἰς τὸν ὅποῖον κατηνάλωσε μέγα μέρος τῆς δυναμικότητος αὐτοῦ.

Περὶ τοῦ κηρυκτικοῦ αὐτοῦ ἔργου ἤδη ἐρχόμεθα νὰ ὁμιλήσωμεν κατωτέρω, θεωροῦντες τὴν συμβολὴν τοῦ Βουλησμά εἰς τὸ ἔργον τοῦτο ὄντως ἰσαξίαν πρὸς τὴν συμβολὴν ἐτέρων μεγάλων ὑπηρετῶν αὐτοῦ.

4. Ο ΙΕΡΟΚΗΡΥΞ ΤΗΣ ΜΕΓΑΛΗΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ὁ Δωροθέος Βουλησμάς υπῆρξεν εἰς ἓκ τῶν ὀλίγων σχετικῶς ἀσχοληθέντων περὶ τὸ κηρυκτικὸν ἔργον κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς τουρκοκρατίας¹. Οὗτος ἠνάλωσε τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς ζωῆς του, ἤτοι πλεόν τῆς μιᾶς πεντηκονταετίας², εἰς τὸ ἀξιόλογον καὶ πρωταρχικῆς ἀνάγκης ἔργον διὰ τὴν ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν³, ἀναδειχθεὶς καὶ μέγας τοῦ πατριαρχείου ἱεροκήρυξ⁴. Εἰς πλείστας ὄσας ἐπιστολάς του⁵ ὁ ἴδιος περιγράφει τοὺς κόπους, τοὺς ὁποίους κατέβαλε καὶ τὰς δυσχερείας, τὰς ὁποίας συνήντησε κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ θεαρέστου καὶ ἔθνοσωτηρίου ἔργου του. Αἱ κυριώτεραι ὁμῶς περὶ τούτων πληροφορίαι καὶ αἱ σημαντικώτεραι λεπτομέρειαι περιλαμβάνονται ἐν ταῖς πρὸς τὸν ἐπίσκοπον Ἄρτης Ἰάκωβον ἐπιστολαῖς⁶, ἀποσταλείσαις καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Βουλησμάς περιώδευεν εἰς τὴν ἐπαρχίαν τῆς Αἰτωλοακαρνανίας. Συμφώνως πρὸς

1. Περὶ τῶν θεραπευσάντων τὰς κηρυκτικὰς ἀνάγκας ἐν τῇ ὀρθοδόξῃ Ἐκκλησίᾳ κατὰ τὴν περίοδον τῆς τουρκοκρατίας βλ. *Μ. Γεδεών*, *Τὸ κήρυγμα τοῦ θεοῦ λόγου ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τῶν κάτω χρόνων*, «Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια» 8 (1887/88), σ. 186 - 188, 192 - 196, καὶ 198 - 203, *Δ. Μπαλάνου*, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ρητορικὴ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς δουλείας*, «Νέα Ἔστια» 32 (1942), σ. 7 - 12, *Π. Τρεμπέλα*, *Ὀμιλητικὴ ἢ ἱστορία καὶ θεωρία τοῦ κηρύγματος*, ἐν Ἀθήναις 1950^α, σ. 116 - 127, καὶ *Κ. Κούρκουλα*, ἔργ. μν., σ. 15 - 28.

2. Βλ. *Βον Ἀντιρρητικὸν τοῦ Δωροθέου εἰς τὰ τοῦ Στεφάνου Δούγκα*, ἐπιγραφὴν τῷ ἡγεμόνι Σκαρλάτῳ Καλλιμάχῃ, ἄ.ε., κῶδ. 6024 (517), φ. 93β. Ἐσφαλμένως ὁ *Α. Ἀγγέλου*, ἔργ. μν., σ. 51, ὁμιλεῖ περὶ θητεύσεως τοῦ Βουλησμά εἰς τὸ διακόνημα τοῦ κηρύγματος μόνον ἐπὶ τριάκοντα περίπου ἔτη.

3. Βλ. 1ην καὶ 5ην ἐπιστολάς πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, κῶδ. 6020 (513), σ. 30, 36, 37, 38, καὶ 119, Ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς προκρίτους Ἄρτης, κῶδ. 6020 (513), σ. 123 κ.ἄ.

4. Τὸ λειτούργημα τοῦ ἱεροκήρυκος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἔλαβεν, ὡς ὁ ἴδιος ἀναφέρει, (βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 30), παρὰ τοῦ πατριάρχου Θεοδοσίου (1769 - 1773).

5. Βλ. κυρίως τὰς ἐπιστολάς τοῦ Βουλησμά πρὸς τοὺς προκρίτους Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 121 - 123, 1ην πρὸς Μελέτιον Λαρίσης, κῶδ. 6020 (513), σ. 57 - 61, 1ην πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, κῶδ. 6020 (513), σ. 61 - 69.

6. Τὰς ἀποσταλείσας πρὸς τὸν Ἰάκωβον ἐπιστολάς τοῦ Βουλησμά ἠριθμήσαμεν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ 1 - 5 καὶ οὕτω ποὺς διακρίνομεν αὐτὰς μεταξὺ τῶν ἐν ταῖς παραπομπαῖς. Αἱ ἐπιστολαὶ αὗται περιέχονται ἐν τῷ κώδικι 6020 (513), τῆς πρώτης ἀπὸ τῆς σελίδος 30 - 43, τῆς δευτέρας ἀπὸ 43 - 46, τῆς τρίτης ἀπὸ 46 - 49, τῆς τετάρτης ἀπὸ 49 - 55, καὶ τῆς πέμπτης ἀπὸ 119 - 121. Παρομοίαν ἀριθμῆσιν ἐχρησιμοποίησαμεν δι' ὅλας τὰς ἐπιστολάς τοῦ Βουλησμά πρὸς διευκόλυνσιν ἡμετέραν καὶ τῶν ἀναγνωστῶν τῆς μελέτης ταύτης.

αὐτὰς ὁ Βουλευσιμᾶς εὐρέθη εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην ὡς ἀπεσταλμένος τοῦ οἰκου-
μενικοῦ πατριάρχου¹ πρὸς στηρίζειν τῶν ὑποδούλων χριστιανῶν διὰ τοῦ κη-
ρύγματος τῆς πίστεως. Ἡ διὰ τῶν μνημονευθεισῶν ἐπιστολῶν παρεχομένη
περιγραφή τῶν συμβάντων ἐν τῇ περιοχῇ ταύτῃ τυγχάνει λεπτομερῆς, παρα-
στατικῆ καὶ γλαφυρά. Τὰ περιγραφόμενα γεγονότα τῶν περιουσιῶν τοῦ Βουλευ-
σιμᾶ συνυφαίνονται μετὰ πλείστων ἄλλων ἀναφερομένων εἰς ἀξιολόγους λεπτο-
μερείας κυρίως τῆς θρησκευτικῆς, ἀλλὰ προσέτι καὶ τῆς ἐθνικῆς τῶν Ἑλ-
λῆνων ζωῆς. Διὰ τοῦτο καὶ θεωροῦμεν ἐτι ἀναγκαιότερον νὰ παρουσιάσωμεν
ὠρισμένας λεπτομερείας τῶν γεγονότων τούτων.

Κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ διήγησιν ὁ Βουλευσιμᾶς², ἀφοῦ ὑπηρέτησεν ἐν Σμύρνῃ
καὶ Ἱεροσολύμοις ὡς διάκονος τοῦ θεοῦ κηρύγματος, μετέβη καὶ εἰς τὴν μη-
τρόπολιν Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης πρὸς περαιτέρω ἄσκησιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ
διακονήματος. Συναντηθεὶς μετὰ τοῦ μητροπολίτου Ἄρτης ἐν τῇ ἑδρᾷ αὐτοῦ,
ἐνθα καὶ ἐπὶ τετράμηνον διέμεινεν³, ἀφοῦ ἐτόνισεν εἰς τὸν ἐπίσκοπον καὶ τοὺς
περὶ αὐτὸν τὴν ἀνάγκην τῆς διορθώσεως τῶν κακῶς κειμένων, ὡς ἐκλήσης καὶ
τὴν ἀνάγκην ὅπως οἱ πάντες βαδίζουσιν τοῦ λοιποῦ συμφώνως πρὸς τὰ παραδε-
δεγμένα τῆς Ἁγίας Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας⁴, ἤρχισε τὸ ἐπίμοχθον ἔργον τῶν
περιουσιῶν αὐτοῦ εἰς τὰς δυσβάτους περιοχὰς τῆς Αἰτωλοακαρνανίας ἐν μέσῳ
εὐαρίθμων μὲν, ἀλλὰ πολλὰ ἰσχυόντων δυσπίστων καὶ θρησκευτικῶς ἀδιαφό-
ρων προσώπων. Κατ' ἀρχὰς εὐηγγελίσθη εἰς τοὺς πλησίον τῆς Ἄρτης διαμέ-
νοντας κατοίκους, εἶτα δὲ μετέβη εἰς Ἁγίαν (ἐπαρχίας Νικοπόλεως καὶ Πάρ-
γας), ὅπου καὶ ἐγένετο μετὰ πολλῆς χαρᾶς δεκτός. Ὁ λαὸς προσέτρεξεν εἰς τὸ
κήρυγμά του «δικὴν διψώσης ἐλάφου τὸ σωτήριο ὕδωρ»⁵. Ἐκ τῆς Ἁγίας κα-
τήλθεν εἰς τὴν παραλίαν τῆς Κοπρίνης (Κόπραϊνα ἢ Ἀλυκί, ἐπαρχίας Ἄρτης),

1. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 30, ὡς καὶ 3ην ἐπιστολὴν
πρὸς Ἱερόθεον, διδάσκαλον, κῶδ. 6020 (518), σ. 118. Πρβλ. Μ. Γεδεών, Λόγιοι ἐξ Ἰθάκης,
ἐνθ' ἀνωτ., σ. 106. Ὁ Γεδεών κάμνει λόγον περὶ τῆς ἀναθέσεως παρὰ τοῦ πατριάρχου εἰς
τὸν Βουλευσιμᾶν εἰδικῶν ἔργων, ὑπονοουμένου καὶ τοῦ κηρυκτικοῦ, ἐφ' ὅσον μετὰ τῆς πληρο-
φορίας ταύτης παρέχει καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ, ὅτι κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἀνετίθετο εἰς «δοκί-
μους τοῦ θεοῦ λόγου κήρυκας, ὅπως στηρίζουσιν ἐν τῇ πίστει καὶ προτρέπωσι τοὺς χριστια-
νοὺς εἰς βίον εὐαγγελικόν». Ἐξ ἄλλου ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ πατριαρχείου τονίζει ἰδιαιτέρως
τὴν πνευματικὴν εὐθύνην αὐτοῦ ἐναντι τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς δικαιοδοσίας του, ὡς καὶ τὴν
στενὴν ἐξάρτησιν αὐτῶν ἐξ αὐτοῦ, ὅπερ βεβαίως τυγχάνει καὶ ἐξ ἐτέρων μαρτυριῶν γνωστῶν.

2. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἀνωτέρω.

3. Ἡ 1η ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐκ τῆς ὁποίας λαμβάνομεν τὴν πληροφο-
ρίαν, ἐγγράφη εἰς τὰς 12 Μαρτίου 1775. Ἐπομένως τὸ τετράμηνον διαμονῆς τοῦ Βουλευσιμᾶ ἐν
Ἄρτῃ ἔδει νὰ συνέπιπτεν ἐντὸς τοῦ χρονικοῦ διαστήματος ἀπὸ τοῦ Νοεμβρίου 1774 μέχρι τοῦ
Μαρτίου 1775. Κατὰ τὸν Μάρτιον ἀσφαλῶς ἀνεχώρησεν ὁ Βουλευσιμᾶς διὰ τὴν περιουσίαν
του ἀπὸ τῆς Αἰτωλοακαρνανίας.

4. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 38.

5. Αὐτόθι, σ. 31.

διὰ νὰ συνεχίσῃ τὸ ταξίδιον τοῦ διὰ θαλάσσης. Πνέοντος ὁμως ἀντιξέδου ἀνέμου, κατόπιν παρακλήσεως καὶ τῶν Ἀγιωτῶν, παρέμεινεν ἐπὶ ἕξ ἡμέρας ἐν τῇ πολίχνῃ αὐτῶν «τρέφων ἅμα τε πολυειδῶς καὶ τρεφόμενος»¹. Ἐν συνεχείᾳ, πνεύσαντος οὐρίου ἀνέμου, ἔφθασεν εἰς Βλύχαν (Βλυχὸν Λευκάδος), τὴν δὲ ἐπομένην, ἡ ὁποία ἦτο ἡ ἑβδόμη ἡμέρα ἀπὸ τῆς ἐξ Ἄρτης ἀναχωρήσεώς του, ἀφοῦ ἐκήρυξε τὸν λόγον «κατ' οἶκον»² καὶ συνήντησε παρὰ τοῖς ἀκροαταῖς τοῦ εὐγνώμονα διαθέσειν, μετέβη εἰς Κιχρινίαν (Κεχρινιά, ἐπαρχίας Βάλτου), ἐνθα καὶ κατέλυσε.

Ἐν Κιχρινίᾳ ἐνεφανίσθη ἡ πρώτη ἐξ ἀνθρώπων πρὸς ἐλθοῦσα δυσχέρεια³. Φαίνεται ὅτι κατὰ τὴν περίοδον ταύτην ἐγίνοντο πλεῖσται καταχρήσεις εἰς βάρους τοῦ πληρώματος τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνθρώποι ἀποβλέποντες εἰς ἀργυρολογίαν, περιώδευον ἀνά τὰς πόλεις καὶ κώμας καὶ ἐδίδασκον, ἐπιφορτίζοντες διὰ φορτίων δυσβαστάκτων τοὺς πιστοὺς καὶ ἐπιθυμοῦντες δι' αὐτοῦ τοῦ τρόπου νὰ ἀπαλλαγοῦν οὗτοι τῶν ἰδικῶν των βαρῶν. Κατ' ἀρχὰς ἐξέλαβόν τινες τὸν Βουλευσμᾶν ὡς ἓνα ἐξ αὐτῶν, ὁμως λίαν συντόμως ἀντελήφθησαν ὅτι οὗτος δὲν ἐπεδίωκε τοιαύτους ταπεινοὺς σκοποὺς, ὡς εἶναι ἡ ἀργυρολογία. Διὰ τοῦτο καὶ ἀθρόον ἦν τὴν ἐξῆς ὄραν τούτους τῇ τ' ἐκκλησίᾳ συρρέοντας καὶ τῇ τοῦ ἀναργύρου λόγου ὑποθήκῃ ἐνθέως διατιθεμένους»⁴.

Ὁ ἐπόμενος σταθμὸς αὐτοῦ ὑπῆρξεν ἡ Ἀμβρακιά (ἐπαρχίας Τριχωνίδος), ὅπου ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἐπιτρόπου τοῦ μητροπολίτου καὶ τῶν περὶ αὐτόν. Ἐκ τῆς Ἀμβρακιάς μετέβη εἰς τὴν Στάνον (ἐπαρχίας Βάλτου), ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐδεξιώθη αὐτὸν ὁ πρεσβύτερος πρόκριτος Παναγιώτης. Ἀφοῦ δὲ ἐξεπλήρωσεν ἐκεῖ μετὰ προθυμίας τὸ καθήκον του, κατὰ τὴν δεκάτην ἡμέραν ἔφθασε, χιόνος πιπτούσης, εἰς τὴν Κατούναν (ἐπαρχίας Κονίτσης καὶ Ξηρομέρου). Ἡ πνευματικὴ κατάστασις τῶν χριστιανῶν ἐν Κατούνῃ δὲν παρουσιάζετο ἱκανοποιητικὴ, οὐδὲ ἐφαίνετο αὕτη πρόσφορος πρὸς καλλιέργειαν, διὰ τοῦτο καὶ ὁ Βουλευσμᾶς τὴν ἑνδεκάτην ἡμέραν τῆς περιουσίας του, «τ' ἀνάλογα ἐπιθεῖς πᾶσι τοῖς ἐκεῖ

1. Αὐτόθι. Φαίνεται ὅτι ἰδιαιτέρων περιποιήσεων ἔτυχεν ὁ Βουλευσμᾶς. Αὐταὶ ἦσαν ἡ ἀνταμοιβὴ διὰ τὰς ὑπ' αὐτοῦ προσενηχθείσας ὑπηρεσίας. Τὸ γεγονός ὁμως ὅτι ὁ Βουλευσμᾶς ἰδιαιτέρως τονίζει τοῦτο, σημαίνει ὅτι δὲν συνέβαινε πάντοτε καὶ πανταχοῦ.

2. Τὸ κατ' οἶκον τοῦτο κήρυγμα ἐγίνετο οὐχὶ μόνον λόγῳ ἐλλείψεως, ἐν πολλοῖς, ναῶν, ἀλλὰ προσέτι ἐκ τοῦ φόβου δημιουργίας ὑπονοιῶν εἰς τοὺς Τούρκους κατακτητὰς. Τοῦτο σαφῶς παρουσιάζεται ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ ἐν τῇ 5ῃ ἐπιστολῇ πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 120, ἐνθα σημειοῦται· «λαλῆσαι δὲ με ἐπ' ἐκκλησίας λόγους οὐ κέκρικα, τὸ μὲν τῶν τῆς τοῦ κυρίου Κροσμᾶ διδασκαλίας ἐπισυμβάντων κινδύνων ἕνεκα· τὸ δὲ διὰ τὸ ὁσημέραι διαβοῆσθαι τὰς τῶν ἐθνῶν μετὰ τῶν εὐσεβούντων προπαρρασκευὰς τῶν πολέμων. Πλένω οὖν τὰ δέοντα λαλῶν κατ' οἶκους...».

3. Τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἐδυσχέραναν τὸ ἔργον τοῦ Βουλευσμᾶ, ἀποκαλοῦνται ὑπ' αὐτοῦ «χριστῶνυμοῦντα», βλ. 3ην καὶ 4ην ἐπιστολὰς πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 47 καὶ 50, θεωροῦνται δὲ «φιλιαιτα», «δοκησισοφα» καὶ τὸ «ψευδὲς δῶλος φρόνημα» ἔχοντα.

4. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτέρω.

ψυχικῶς καχεκτοῦσι φάρμακα», ἀνεχώρησε διὰ τὸν Μαχαλᾶ (ἐπαρχίας Βονίτσης καὶ Ξηρομέρου), ὑπὸ «ἤρεμον ὑετῶν».

Ἐν Μαχαλᾶ ἐγένετο δεκτὸς ὑπὸ τοῦ ἄρχοντος Μήτζου. Ὅτε ὁμως ἠθέλησε νὰ ἀναχωρήσῃ, οἱ πρόκριτοι Μαχαλιῶται συμπεριεφέρθησαν πρὸς αὐτὸν ἀνοικειῶς καὶ ὅλως ἀντιθέτως πρὸς τὴν ἐναντι αὐτῶν διαγωγὴν ἐκείνου¹. Διὰ τῆς παραχωρήσεως εἰς αὐτὸν ἀκαταλλήλων διὰ ταξίδιον ἵππων, μόλις δυναμένων νὰ μεταφέρουν τοὺς μεστοὺς βιβλίων ὄδοιπορικοὺς σάκκους², ὑπέβαλον αὐτὸν εἰς περιττὰς ταλαιπωρίας.

Συνεχίζων ὁ Βουλευσμᾶς τὴν διήγησιν τῶν περιπετειῶν του τονίζει ἰδιαιτέρως τὰ τοῦ κλονισμοῦ τῆς υἰείας του ἐκ τοῦ κατατρυχόντος αὐτὸν ἐν τῷ μεταξὺ πυρετοῦ. Παρὰ ταῦτα, ὅτε ἐπρομηθεύθη ἵππον ταχυδρόμον ἐκ τῆς κοινότητος τῆς Ζαβύστης (Ζάβιστα, Ἄρχοντοχώριον, ἐπαρχίας Βονίτσης), ἠδυνήθη νὰ φθάσῃ ἐκεῖ, ἐνθα καὶ διήλθε τὴν νύκτα αὐτοῦ πυρέσσω³. Ἐκ τῆς Ζαβύστης μετέβη εἰς Δραγαμέστην (Δραγαμέστον, ἐπαρχίας Βονίτσης καὶ Ξηρομέρου) ἀναλαβὼν, παρὰ τὰς ἐκ τοῦ ταξιδίου ταλαιπωρίας, εὐθὺς τὸ κηρυκτικὸν ἔργον καὶ ἐπιτυχῶν δι' αὐτοῦ τοὺς μὲν ἐν Βασιλοπούλῳ (ἐπαρχίας Βονίτσης) καὶ Δραγαμέστη διασπαράττοντας τὸ ποίμνιον λύκους νὰ ἐλέγξῃ, τὰ δὲ ἀπλᾶ καὶ ἄκακα πρόβατα νὰ ὑπερασπισθῇ μεθ' ὅλων αὐτοῦ τῶν δυνάμεων⁴. Πάντως τὸ κήρυγμά του ἐστέφθη ὑπὸ ἐπιτυχίας, διότι, ἀφοῦ συνήγαγεν ἅπαντας ἐπὶ τὸ αὐτό, εἰς μίαν ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ὀρθοδοξίας, ὠμίλησε δεόντως πρὸς αὐτούς, καὶ δὴ ἀπὸ τῆς πρωίας μέχρι τῆς μεσημβρίας⁵.

1. Αὐτόθι, σ. 32 - 33.

2. Ἀσφαλῶς τὰ ἐν τοῖς ὄδοιπορικοῖς σάκκοις βιβλία δὲν ἦσαν τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν διακονίαν του, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ κήρυγμά του, ἀπευθυνόμενον εἰς ἀπλοῖκοὺς καὶ ἀγραμμάτους ἀνθρώπους, δὲν θὰ ἔχρηζε μεγάλης καὶ σπουδαίας προπαρασκευῆς. Ἐπομένως τὸ μεγαλύτερον μέρος αὐτῶν θὰ ἀποτελεῖτο ἐξ ἐκείνων, τὰ ὅποια ἐχρησίμευον εἰς τὰς θεολογικὰς μελέτας αὐτοῦ ἢ προήρχοντο ἐξ ἀντιγραφῆς χειρογράφων. Τυχῶναι γνωστὸν, πρβλ. Β. Ψευτογκᾶ, ἔργ. μν., σ. 199, ὅτι περιοδεύων οὗτος ἀντέγραφεν ἀξιόλογα χειρόγραφα, τὰ ὅποια εὗρισκεν εἰς τὰς διαφόρους βιβλιοθήκας.

3. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 34.

4. Αὐτόθι, σ. 35 - 36. Ἡ διαμάχη ἀφ' ἑνὸς μεταξὺ προκρίτων καὶ λαοῦ, ἀφ' ἑτέρου μεταξὺ αὐτῶν τούτων τῶν φιλοπρωτευόντων προκρίτων ἐδημιούργει, κατὰ τὰς πληροφορίες τοῦ Βουλευσμᾶ, ἀφόρητον κατάστασιν ἐν ταῖς περιοχαῖς ταύταις. Ὁ Βουλευσμᾶς παρουσιάζει, ἐνθ' ἄνωτέρω, τὰς διαθέσεις τῶν προκρίτων ἐναντι τοῦ λαοῦ ὡς λίαν ἀρπακτικὰς, δημιουργούσας ρήγματα ἀπροσπέλαστα μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ λαοῦ. Παρομοιάζει αὐτοὺς διὰ τοῦ μυθικοῦ Βριάρεω τοῦ ἐκκτόγχειρος, διὰ νὰ παραστήσῃ ἔτι ἐντονώτερον τὰς κακὰς τῶν διαθέσεις, τὸ μέγεθος τῆς δυνατότητος πρὸς ἀρπαγὴν, ὡς καὶ τὴν παντοδυναμίαν των. Τὴν ἀνάμωστον συμπεριφορὰν των ἀποδίδει εἰς τὴν «ἀρχέκτικον φιλοδοξίαν» καὶ εἰς τὴν «ἀδιὰλλακτον ἀλληλομαχίαν» των.

5. Παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Βουλευσμᾶς εἰς τὰς ἐπιστολάς του τονίζει πάντοτε καὶ ἰδιαιτέρως τὴν χρονικὴν διάρκειαν τοῦ κήρυγματός του, βλ. 1ην καὶ 2αν ἐπιστολάς πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 36 καὶ 45. Προφανῶς πράττει τοῦτο ἢ διὰ νὰ δείξῃ 1) τὴν ὑφισταμένην

Ἡ ἐν Μποδολοβίτζη (Ποδολοβίτζα, ἐπαρχίας Ξηρομέρου) καὶ Βουργιά¹ παραμονὴ αὐτοῦ φαίνεται ὅτι οὐδὲν τὸ ἀπρόοπτον παρουσίασεν, οὕτω δέ, κατόπιν ὀλονυκτίου ἐν ὑπαίθρῳ κηρύγματος ἐν Μποδολοβίτζη, «τῆς σελήνης φωταγωγούσης», καὶ ἐπιτυχοῦς ὁμιλίας ἐν Βουργιά, μετέβη εἰς Νεοχώριον (ἐπαρχίας Μεσολογγίου), ἐκεῖθεν δὲ εἰς τὸ Ἀνατολικόν, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος κύριος σταθμὸς τῆς περιοδείας αὐτοῦ. Ἡ ἐν Νεοχωρίῳ ὑποδοχὴ δὲν ἦτο ἐνθουσιώδης. Ὡς ἐκ τούτου ὁ Βουλευσμᾶς προετίμησε νὰ μεταβῇ εἰς τὸ Ἀνατολικόν, ἐνθα ὁμοῦς ἐδέχθη ἐπιστολὴν ἐκ μέρους τῶν Νεοχωριτῶν, οἱ ὁποῖοι τὸν παρεκάλουν θερμῶς, ἐπανακάμπτων, νὰ παραμείνῃ παρ' αὐτοῖς. Ἡ ἐπιθυμία τοῦ Βουλευσμᾶ, ὅπως μὴ δίδῃ ἀφορμὰς πρὸς δυσἀρέσκειαν καὶ ἡ προσπάθεια αὐτοῦ, ὅπως ἐξομαλύνῃ τὰς τυχόν ἐμφανιζομένας παρεξηγήσεις μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, ὡδήγησαν αὐτὸν εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς Νεοχώριον. Ἐπιτελέσας ἐκεῖ τὸ ἔργον του, ἐπέστρεψεν εἰς Ἀνατολικόν, ἐνθα ἐπὶ ὀκτῶ ἡμέρας καὶ μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἔγραφε τὴν 1ην πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ἄρτης ἐπιστολὴν αὐτοῦ, ἐδίδασκε καθημερινῶς «δὶς μὲν ἐπ' ἐκκλησίας», «πολλάκις δὲ καὶ κατ' οἶκον», ἀόκνως φέρων εἰς πέρας τὸ διακόνημά του².

Κατὰ τὴν περὶ τῆς ὁ λόγος περιοδείαν ὁ Βουλευσμᾶς ἐκάλυψε σχεδὸν ὅλην τὴν περιοχὴν, ἡ ὁποία ὑπήγετο εἰς τὴν μητρόπολιν Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης. Ὁ ἴδιος ἀναφέρει, μετὰ πολλῶν μάλιστα λεπτομερειῶν, ὅτι ἐπεσκέφθη καὶ ἐκήρυξεν ἐν Βλαχωρίῳ (Βραχώριον, Ἀγρίνιον), Σταμνᾶ (ἐπαρχίας Μεσολογγίου), Ἀγγελοκάστρῳ (ἐπαρχίας Μεσολογγίου), Μαρτσιάνῳ, Καλύβαις (Καλύβια, ἐπαρχίας Τριχωνίδος), Βελαγούστῃ (Βελάουστα, ἐπαρχίας Τριχωνίδος), Λυκουρεσίῳ (Μονὴ Λυκουρεσίου;), Ἀγίῳ Βλασίῳ (ἐπαρχίας Τριχωνίδος), Τατάρνῃ (Τριπόταμος, ἐπαρχίας Εὐρυτανίας ἢ ἡ μονὴ Τατάρνης) καὶ Νεοχωρίῳ Ἀγράφων³. Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς περιοδείας του ταύτης, ἡ ὁποία σημειωτέον διήρκεσε σχεδὸν δύο ἔτη, ὁ Βουλευσμᾶς ἐπεσκέφθη καὶ πολλὰς ἄλλας περιοχάς, μεταξὺ τῶν ὁποίων τὰς τῶν ἐπισκόπων Λυτζᾶς⁴, Λαρίσης, Τρίκκης

μεγάλην ἀνάγκην πρὸς διδασχὴν τῶν χριστιανῶν, 2) ἀνικανοποίητον πνευματικὴν δίψαν διὰ τὴν ἀκρόασιν τῶν θείων λόγων ἐκ μέρους τῶν πιστῶν ἢ διὰ νὰ παρουσιάσῃ τὸ κηρυκτικὸν αὐτοῦ τάλαντον, τὸ ὁποῖον τοῦ ἔδιδε τὴν δυνατότητα ἐπὶ τόσας ὥρας νὰ ὁμιλῇ.

1. Πρόκειται ἀσφαλῶς διὰ τὴν Βουργιάν τῆς ἐπαρχίας Μεσολογγίου.

2. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἀνωτέρω.

3. Βλ. σχετικὰς λεπτομερείας εἰς τὰς ὑπ' ἀριθμ. 1 - 4 ἐπιστολάς πρὸς τὸν Ἰάκωβον Ἄρτης, ἐνθ' ἀνωτέρω. Τὸ τοπωνύμιον Μαρτσιάνοι δὲν ἠδυνήθημεν νὰ καθορίσωμεν.

4. Ἐπισκεφθεὶς τὴν Τατάρνῃν, ἡ ὁποία ἀνήκειν εἰς τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐπισκόπου Λυτζᾶς, δὲν ἐφρόντισε νὰ ἐφοδιασθῇ διὰ τῆς ἀπαραιτήτου ἀδείας. Ἐκ τῶν ὑπέρων ἠτήσατο τὴν ἀδειαν παρὰ τοῦ ἐπισκόπου, ὅστις οὐχὶ μόνον προθύμως ἐχορήγησεν εἰς αὐτὸν ταύτην, ἀλλὰ προσέτι παρεκάλει αὐτὸν, ὅπως παραμείνῃ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ του κηρύττων, ὅπερ ἐν τινι μέτρῳ δευκνύει τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἀξίας τοῦ κηρύγματος τοῦ Βουλευσμᾶ.

καὶ Φαναρίου. Κατὰ μαρτυρίαν τοῦ¹ ἐπεσκέφθη, ἐν συνόλῳ πλέον τῶν ἑκατὸν πενήκοντα κωμοπόλεις.

Ἐνακοπήν εἰς τὸ ἔργον τοῦτο προεκάλεσε ἡ μῆνις ὠρισμένων κληρικῶν καὶ τινῶν λαϊκῶν συνεργασθέντων μετ' αὐτῶν, κυρίως δὲ προκρίτων. Οὗτοι ἐπέτυχον νὰ ἀναγκάσουν αὐτὸν ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα νὰ ἀπομακρυνθῇ τοῦ κηρυκτικοῦ στίβου. Τὰ σχετικὰ γεγονότα ἐνέχουν ἰδιαίτεράν σημασίαν διὰ τε τὴν προσωπικότητα τοῦ Βουλευσῆ, διὰ τὸ ἐπιτελεσθὲν ὑπ' αὐτοῦ κηρυκτικὸν ἔργον καὶ διὰ τὰ συμβάντα κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ, δι' ἧ καὶ θεωροῦμεν ἀπαραίτητον, ὅπως παραθέσωμεν ταῦτα ἐν σχετικῇ πῶς συντομίᾳ.

Ἀληθῶς προξενεῖ ὅλως ἰδιαίτεράν κατάπληξιν ἢ συμπεριφορὰ ὠρισμένων κληρικῶν ἐναντι τοῦ Βουλευσῆ, ἔτι δὲ μᾶλλον, καθ' ὅσον οὗτοι ἤχθησαν μέχρι τοῦ σημείου, ἐν τῇ ἀνοικίᾳ πρὸς αὐτὸν διαγωγῇ, νὰ καταφύγουν εἰς τὸν τοῦρ-κον διοικητὴν τῆς Λαρίσης, εἰς τὴν ἐπικράτειαν τοῦ ὁποίου διέτριβε τότε², καὶ νὰ διαβάλλουν αὐτόν. Ποίαν κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ ἐξέφαναν, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως συμπεραίνομεν ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Βουλευσῆ λεγομένων ὅτι αὕτη ἀφ' ἑνὸς μὲν ἦτο βαρυτάτη, ἂν λάβῃ τις μάλιστα ὑπ' ὄψιν τὴν προκληθεῖσαν παρὰ τῷ διοικητῇ «ἐξαψιν θυμοῦ ἀπηνοῦς καὶ πελωρίου», ὡς καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑπό-σχεσιν ἀδράς ἀμοιβῆς, «ἐπέκεινα τῶν ἑκατὸν χρυσῶν», εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελε προδώσει τὸν Βουλευσῆ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ψευδής. Ὁ Βουλευσῆς ἀποκαλεῖ τὴν ὄλην ὑπόθεσιν «δραματούργημα», θεωρῶν τοὺς διώκτας του³ ὡς τινὰς ἐκ τῶν «διαβοήτων κομποφακελορρημόνων» καὶ «ἡθοοιστροεχθοδραματουργῶν», «ὑπόουλους», «δραματουργούς», «συνωμότας», «δειλαίους» καὶ «δοξομανεῖς». Ὁ κίνδυνος, τὸν ὁποῖον διέτρεξεν ὁ Βουλευσῆς, δὲν ὑπῆξεν μικρός, διότι ὁ «δικάζων» ἐξαπέστειλε πανταχοῦ τοὺς ὑπ' αὐτὸν «ρηνηλατοῦντας», ἵνα συλλάβουν τὸν Βουλευσῆ⁴. Ὡς ἐκ τούτου ἀνεχώρησεν οὗτος, ἐν ἀπολύτῳ μυστικότητι καὶ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς νυκτός, πρὸς ἄγνωστον τοῖς πᾶσι κατεύθυνσιν, ἐγκατασταθεὶς τελικῶς «ἐν τῇ ἀνηλίῳ τῶν Βρανιανῶν Γούβῃ», ἡ ὁποία εὑρίσκετο εἰς τὰς ὑπωρείας τῶν Ἀγράφων⁵. Τοῦτο συνέβη κατὰ τὸν μῆνα Ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 1776. Ἡ δίωξις τοῦ Βουλευσῆ ὑπῆρξεν ἀπηνης ἐκ μέρους τῶν ἀμελανειμονούντων μετὰ τῶν συνωμοτῶν αὐτῶν, εἰς τοιοῦτον δὲ βαθμόν, ὥστε οὗτος νὰ διακινδυνεύσῃ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἐκ τοῦ γεγονότος

1. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρύσανθον, κώδ. 6020 (513), σ. 82. Πρβλ. καὶ 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἱερόθεον, διδάσκαλον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 80.

2. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Μιλέτιον Λαρίσης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58, καὶ 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 65.

3. Ἐκ τῶν διωκτῶν του ἀναφέρει τὸν «πικρόν» Ζαχαράκη, ὅστις ἦτο δημογέρων, ἐκ δὲ τῶν «ιεροβρησκευόντων» τὸν Δημήτριον, τὸν Ἰλαρίωνα, ὡς καὶ τὸν Ραδοβιστῆρα Εὐγένιον. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 63.

4. Αὐτόθι, καὶ 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Μιλέτιον Λαρίσης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 57.

5. Αὐτόθι, σ. 57, καὶ 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 61.

καὶ μόνον ὅτι εὐηγγελίσθη εἰς αὐτούς τὸν Χριστόν¹. Ἐν πρώτοις οἱ διώκται τοῦ ἐπεχείρησαν διὰ συκοφαντιῶν νὰ θέσουν τοῦτον ἐκποδῶν καὶ δι' ἀναφορᾶς αὐτῶν εἰς τὰς ἐκκλησιαστικὰς ἀρχάς. Ἀποτυχόντες ὁμοῦ ἐστράφησαν ἀργότερον πρὸς τὰς πολιτικάς, αἱ ὁποῖαι καὶ ἐνέδωσαν εἰς τὰς κακοβούλους ἐπιθυμίας αὐτῶν. Ὁ Βουλευσμῶς μέμφεται τῶν διωκτῶν τοῦ δριμύτατα καὶ διὰ τὴν ἀπερισκεψίαν των ταύτην. Θεωρεῖ τὴν πρᾶξιν των ἀσέβειαν, ἐνῶ τούτους χαρακτηρίζει ὡς «δειλαίους», κινηθέντας δίκην «χαμαιλεόντων» καὶ «κοράκων», «σκορπίων» καὶ «ἀναισχύωντων θηρίων», διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν παντελῆ αὐτοῦ καταστροφήν². Ὡς ἐκ τούτου δικαιολογεῖται καὶ ὁ φόβος αὐτοῦ μήπως τὸ κρησφύγετόν του καταστῆ φανερόν³, ὅποτε καὶ θὰ περιήρχετο εἰς λίαν δυσχερῆ θέσιν, ἀναγκαζόμενος εἴτε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰ ὄρια τῆς περιοχῆς τῆς Λαρίσης, εἴτε νὰ παραδοθῆ. Ἀμφότερα ἦσαν δυσάρεστα διὰ τὸν Βουλευσμᾶν. Ἐὰν παρεδίδετο, ἔλεγε, τότε θὰ ἐγένετο φανερά ἡ δολοπλοκία τῶν διωκτῶν του, καὶ δὴ παρὰ ταῖς τουρκικαῖς ἀρχαῖς, καί, ὡς ἐκ τούτου, θὰ περιήρχοντο οὗτοι εἰς δυσχερεστάτην θέσιν. Τοῦτο ὁμοῦ ἐτύγχανεν ἀνεπιθύμητον διὰ τὸν Ἕλληνα διδάσκαλον. Ἐὰν πάλιν ἀνεχώρει, ἕπερ δὲν ἦτο δύσκολον, τότε 1) δὲν θὰ ὑπῆκουεν εἰς τὴν φωνὴν τοῦ «γλυκυτάτου Ἰησοῦ», ἡ ὁποία ἐνετέλλετο εἰς αὐτὸν νὰ διαμένῃ ἐν μέσῳ τῶν λύκων⁴ καὶ νὰ μὴ φοβῆται τὸν σωματικὸν θάνατον, 2) δὲν θὰ ἐτήρει τὴν ὑπόσχεσίν του πρὸς τὸ πλῆθος, τὸ ὁποῖον τὸν ἀνέμενε νὰ ἔλθῃ πλησίον του καὶ 3) δὲν θὰ ἐξεπλήρου τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ ἁγίου Λαρίσης νὰ μὴ ἐγκαταλείψῃ τὰ ὄρια τῆς ἐπαρχίας του⁵. Ἐξ ὅλων τούτων καταφαίνεται ἡ ἀγάπη αὐτοῦ πρὸς τὸ ποιμνιον, τὸ ὁποῖον ἡ Ἐκκλησία ἐνεπιστεύθη εἰς αὐτόν, ὡς καὶ ἡ ἄκρα ὑποταγὴ αὐτοῦ εἰς τὸν ἀρχιερέα. Ἐκεῖνο ὁμοῦ, τὸ ὁποῖον προξενεῖ ἰδιαιτέραν ἐντύπωσιν καὶ χαρακτηρίζει ἰδιαζόντως τὸν ἄνδρα, εἶναι τὸ μέγεθος τῆς ἀνεξικακίας αὐτοῦ, τὴν ὁποῖαν ἐδειξεν οὗτος καὶ εἰς ἑτέρας μὲν περιπτώσεις, ἀλλὰ κυρίως ἐνταῦθα εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς διώξεως αὐτοῦ, ὅτε ἀκριβῶς ἐπετέλει τὸ κηρυκτικὸν αὐτοῦ ἔργον.

Ἐπισημῶν περὶ τῶν διωκτῶν αὐτοῦ πρὸς τὸν Διονύσιον, ἐπίσκοπον Λυ-

1. Αὐτόθι, σ. 62 καὶ 65, καὶ 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Μελέτιον Λαρίσης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 58 καὶ 59. Ἐκ τῶν ὑπὸ τοῦ Βουλευσμᾶ παρεχομένων πληροφοριῶν δὲν δύναται τις νὰ διερευνησῇ ἐὰν οἱ ὑπ' αὐτοῦ ἀναφερόμενοι «μελανειμονοῦντες» εἶναι μοναχοί, συμφώνως πρὸς τὴν κατὰ τὸν Δ' αἰ. ἀποδιδομένην σημασίαν εἰς τὸν ὄρον τοῦτον, ἢ οἱ καταγκούνηδες, οἵτινες, ὡς γνωστόν, ἔφερον μέλαινα ἐνδυμασίαν. Πιθανώτατα νὰ ἀναφέρηται εἰς τοὺς τελευταίους τούτους.

2. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 64.

3. Ὁ Βουλευσμῶς ἀπέτρεπε καὶ αὐτὸν τὸν ἀδελφόν του Θεοφάνην νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ εἰς τὸ κρησφύγετόν του, ἔλεγε μάλιστα εἰς αὐτόν ὅτι δὲν θὰ τὸν ἐδέχετο καὶ οὕτω δὲν θὰ ἦδύνατο πλέον αὗτος νὰ ἴδῃ τὸ πρόσωπόν του. Βλ. Ἐπιστολὴν πρὸς Γεώργιον, Ἱερέα, καὶ Βασίλειον διδάσκαλον, κῶδ. 6020 (513), σ. 71 καὶ 73.

4. Πρβλ. Ματθ. 10, 16.

5. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 65.

τζᾶς¹, καὶ στιγματίζων τὸ ἀνοσιούργημα αὐτῶν, ἐν τέλει παρεκάλει αὐτόν, ὅπως δακρῦη μᾶλλον καὶ θρηγῆ διὰ τὸ προκῦψαν ζήτημα καὶ εὐχεται ὑπὲρ τῆς καλῆς ἐκβάσεως τούτου, καθὼς καὶ ὅπῃ τῶν διωκτῶν του². Ἰδιαιτέρως ὅμως τὸν ἠνώχλει τὸ γεγονός ὅτι οἱ διώκται του ἐτίρωσκον ἐκ τοῦ ἀφανοῦς³, τὰ δὲ κίνητρά των ἦσαν ταπεινά, ἢ κενοδοξία τουτέστιν, ἢ ἡδονὴ καὶ ὁ φθόνος⁴. Ὁ ἴδιος ἀμυνόμενος οὐδὲν ἕτερον μέσον ἐχρησιμοποίησεν, εἰμὴ μόνον τὸν εὐαγγελικὸν λόγον⁵, διὰ τοῦ ὁποῖου ἐπεδίωκε τὸν συνετισμὸν τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ καὶ τὴν ἐπαναφορὰν αὐτῶν εἰς τὴν ὁδὸν τῆς ἀληθείας. Πρὸς ἐπίτευξιν τῆς σφοδρᾶς ἐπιθυμίας του ταύτης, ἐζήτησε τὴν βοήθειαν καὶ τοῦ ἁγίου Λαρίσης. Πρὸς τοῦτον, γράφων σχετικῶς, ἔσχε τὸ θάρρος νὰ δηλώσῃ ὅτι ἐγνώριζε καλῶς τὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην συνήθως συμβαίνοντα, ἦτοι τὸ τῆς ἐκμεταλλεύσεως τῶν παρομοίων ὑποθέσεων ἐκ μέρους τῶν ἀρχιερέων πρὸς ἴδιον αὐτῶν κέρδος. Διὰ τοῦτο καὶ παρεκάλει αὐτόν, ὅπως μὴ γίνῃ ἢ ὑπόθεσις αὐτῆ αἰτίον «ἀργυρολογίας» καὶ ἀπεκουλίου»⁶. Παρὰ ταῦτα ἐθεώρει ἑαυτὸν ὑπεύθυνον διὰ τὴν κατάστασιν εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο. Διότι οἱ μὲν ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐκ κακότητος κινούμενοι τὸν ἐδίωκον ἀδίκως, ὡς τοῦτο ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνετο, ἐν ἐσχάτῃ ὁμως ἀναλύσει τοῦτο συνέβαιεν ἕνεκα τοῦ πλήθους τῶν ἀμαρτιῶν αὐτοῦ. Ἡ κατάστασις αὐτῆ ἐπίστευεν ὅτι ἦτο δυνατόν νὰ τὸν ἐξαγυρίσῃ⁷.

Πότε ἀκριβῶς⁸ καὶ τίνι τρόπῳ ἔληξεν ἡ τρομερὰ αὐτῆ δίωξις τοῦ Βουλησιᾶ, δὲν γνωρίζομεν. Πάντως φαίνεται ὅτι, διὰ τῆς ἐκ μέρους του ἐπιδειχθείσης ἀφύγου χριστιανικῆς συμπεριφορᾶς, ἡ ὑπόθεσις ἔσχεν αἴσιον πέρασ, καθ' ὅσον μάλιστα, ὡς ὁ ἴδιος μᾶς πληροφορεῖ⁹, «παρακλητικῆ ἐγένετο [πρὸς αὐτόν] πρόσκλησις παρὰ τοῦ ἁγίου Θαυμακοῦ οὐχ ὅπως εἰς Σιμόκοβον [Σιμόκοβον] καὶ Ρεντίαν [ἐπαρχίας Καρδίτσης] εὐαγγελίσασθαι ἀπελθόντα (ἐν οἷς ποτε

1. Ἡ ἐπισκοπὴ Λυτζᾶς ἀνήκεν εἰς τὴν μητρόπολιν Λαρίσης. Περιελάμβανε θεσσαλικὰ τινὰ χωρία, ὡς καὶ τὰ «ἀγραφιώτικα» εὐρυτανικά. Ἐδρα αὐτῆς ὑπῆρξαν κατὰ καιροὺς τὰ χωρία Ρεντίνα, Σιμόκοβον, Ἀγραφα, Κλειστός, Φουρνᾶς, Ἐπισκοπὴ Ἀγραίων καὶ Καρπενήσιον. Διὰ περισσοτέρας πληροφορίας βλ. Π. Βασιλείου, Ἡ ἐπισκοπὴ Λυτζᾶς καὶ Ἀγράφων ἐπὶ τουρκοκρατίας μὲ τοὺς ἐπισκόπους της καὶ μὲ σύντομὴ ἀνασκόπησις τῆς ἱστορίας τῆς Εὐρυτανίας, τῶν μοναστηριῶν καὶ τῶν σχολῶν της, ἐν Ἀθήναις 1960.

2. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 68.

3. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Μελέτιον Λαρίσης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 59.

4. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 62 καὶ 63.

5. Αὐτόθι, σ. 65.

6. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Μελέτιον Λαρίσης, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 60.

7. Αὐτόθι, σ. 58, καὶ 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Διονύσιον Λυτζᾶς, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 63 καὶ 67.

8. Ἡ ἀπαλλαγὴ του ἐκ τῆς διώξεως δέον νὰ συνέβῃ κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς 26ης Μαΐου 1776 καὶ μέχρι τῆς 17ης Νοεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους, διότι ἡ ἐκ Μοῦχης τελευταία ἐπιστολὴ αὐτοῦ φέρει τὴν πρώτην ἡμερομηνίαν, ἡ δὲ πρώτη ἢ ἐκτὸς τοῦ κρησφυγέτου του, ἢ ἐκ Μεσολογγίου, τὴν δευτέραν.

9. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἀμβρόσιον Τρίκκης, κῶδ. 6020 (513), σ. 113 - 114.

οἱ τῶν διωκόντων ὄρχαμοι...), ἀλλὰ καὶ εἰς ἅπασαν τὴν ἐπαρχίαν αὐτοῦ». Ἐν συνεχείᾳ δὲ ἐτόνιζεν ὅτι, καίτοι δὲν εἶχε λησμονήσει τὴν συμβουλὴν τοῦ ἁγίου Τρίκκης, ὅπως περιορισθῆ ἴδιον εἰς τὴν ἀποστολὴν γραμμάτων πρὸς τὸν ἅγιον Θαυμακοῦ καὶ τοὺς διώκτας αὐτοῦ, ἐν τούτοις τελικῶς προετίμησε νὰ μεταβῆ «ἄχρι Σιμοκόβου καὶ Ρεντίνης... ἵνα μὴ τινι πρόσκομμα κότου ἢ μὴνιδος γένηται τῶν ποτὲ ἐναντίων». Χαρακτηριστικὸν τυγχάνει τὸ ἀναφερόμενον ὑπ' αὐτοῦ ὅτι οἱ πάσαι ποτὲ διώκται του ἦσαν πλέον οἱ διδασκοὶ Θεοῦ¹.

Ἡ ἀπὸ τῆς διώξεως, τὴν ὁποῖαν ὑπέστη ὁ Βουλησμάς καὶ ἡ ὁποία εἶχεν ὡς συνέπειαν τὴν ἀνακοπήν τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου του, φαίνεται ὅτι συνεκλόνησε τοῦτον, καὶ δὴ μέχρι τοιοῦτου σημείου, ὥστε νὰ διερωτᾶται, ἐὰν ἤξιζε νὰ συνεχίσῃ τὸ πλήρες περὶ τούτου ἔργον, ἢ μήπως θὰ ἦτο καλύτερον νὰ ἀπομακρυνθῆ ἐν τινὶ ἐρημίᾳ καὶ ἐκεῖ πλέον νὰ ἐφησυχάσῃ. Τὰς σκέψεις του ταύτας ἀνεκοίνωσεν εἰς τὸν φίλον του διδάσκαλον Χρῦσανθον², παρὰ τοῦ ὁποίου, ὡς μαρτυρεῖται ἐν τῇ δευτέρᾳ πρὸς αὐτὸν ἀποσταλείσῃ ἐπιστολῇ, ἐδέχθη τὴν δεούσαν ἀπάντησιν καὶ ἀπηλλάγη τοῦ κλύδωνος τῶν σκέψεων του³. Ὁ Βουλησμάς ἐξέφρασε τὴν ἄκραν εὐγνωμοσύνην του πρὸς τὸν φίλον του Χρῦσανθον διὰ τὰς πολυτίμους αὐτοῦ συμβουλὰς, ὡς καὶ πρὸς τὸν διδάσκαλόν του Ἱεροθέον, εἰς τὸν ὁποῖον ὤφειλε πᾶν ὅ,τι ἐν αὐτῷ ἀγαθὸν ὑπῆρχε. Τὰς προτροπὰς τοῦ Χρῦσανθου παρωμοίωσε πρὸς μουσικὴν παραχθεῖσαν ἐκ τῆς κρούσεως πνευματικῆς κιθάρας⁴. Ἡ διὰ τῶν ἤχων τούτων παρόρμησις ὑπῆρξεν ὁμοίᾳ πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν ἐδέχθη καὶ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος ὑπὸ τοῦ ἀληθοῦς Τιμοθέου, καὶ οὕτως ἠδυνήθη νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸν ἀγῶνα «κατὰ τῆς πολυκεφάλου ὕδρας τῆς ἁμαρτίας». Εἰς τὸν ἀγῶνα τοῦτον ἐχρησιμοποίησε τὸν ζῶντα λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν ὑπὲρ πᾶσαν δίστομον μάχαιραν τομώτερον⁵.

Μετὰ ταῦτα διὰ νέων πλέον δυνάμεων, καὶ ἀναπτερωθέντος τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ, ἀνέλαβε τὸ κηρυκτικὸν ἔργον του. Μετὰ πλείστης ὑπερηφανείας ἀπαριθμεῖ εἰς τὸν φίλον του Χρῦσανθον⁶, ὡς καὶ εἰς ἕτερα φιλικῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενα πρόσωπα, τὰς πόλεις καὶ τὰς κώμας, τὰς ὁποίας ἐπεσκέφη καὶ ἐν ταῖς ὁποίαις τὸ κήρυγμα αὐτοῦ ἐστέφη ὑπὸ ἐπιτυχίας. Οὕτως ἀναφέρει ὅτι ἐδίδαξε, μετὰ τὴν αὐτοεξορίαν του, εἰς πάσας τὰς κώμας τῶν Ἀγρᾶφων, τὰς τῶν Λοκρῶν καὶ τοῦ Ἀποκούρου μετὰ τῶν ἐν ταῖς παραλίαις εὐρισκομένων, τοῦ Ἀνατολικοῦ τουτέστι καὶ τοῦ Μεσολογγίου, τὰς Θήβας, τὰς Ἀθήνας, ὡς καὶ τὰς ἀνάμεταξὺ κωμοπόλεις». Δυστυχῶς δὲν διεσώθησαν λεπτομέρειαι περὶ τοῦ ἔργου του εἰς τὰς μνημονευθείσας πόλεις καὶ κώμας, ὡς καὶ εἰς ἐτέ-

1. Αὐτόθι.

2. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρῦσανθον, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 84 καὶ 85.

3. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Χρῦσανθον, κῶδ. 6020 (513), σ. 97 - 98.

4. Αὐτόθι.

5. Πρβλ. Ἐβρ. 4, 12.

6. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Χρῦσανθον, ἐνθ' ἄνωτέρω.

ρας¹, περί τῶν ὁποίων ἐλάχιστα πληροφoρoίαι παρέχονται διὰ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ². Πάντως γνωρίζομεν ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας μετέβη δις καὶ ὅτι κατὰ τὴν πρώτην ἐπίσκεψιν αὐτοῦ ἠγωνίσθη μετὰ ζήλου διὰ τὴν καταπολέμησιν τῶν «κακῶν ἐθῶν καὶ παθῶν» τῶν κατοικῶν αὐτῶν³, ἐνῶ κατὰ τὴν δευτέραν ἐπεμελήθη κυρίως τῆς ἐνώσεως καὶ ὁργανώσεως τῶν δύο ἐκεῖ Σχολῶν.

Αἱ λεπτομέρειαι περί τοῦ κηρυκτικοῦ ἔργου τοῦ Βουλευσμά ἐν συνεχείᾳ ἀποβαίνουν ὀλιγώτεραι, ἴσως καὶ διότι δὲν ἀπερροφεῖτο πλέον τόσον ὑπὸ τοῦ ἔργου τούτου, ὅσον ὑφ' ἑτέρων ἔργων, ὡς τῆς συγγραφῆς, τῆς καταπολεμήσεως τῶν αἱρέσεων, τῆς διορθώσεως καὶ ἐκδόσεως βιβλίων κ.ἄ. Οὕτως οὐδὲν γνωρίζομεν περί τῆς δράσεως αὐτοῦ κατὰ τὸ διάστημα ἀπὸ τῆς 20ῆς Ἰανουαρίου 1778 μέχρι τῆς 14ῆς Νοεμβρίου 1779. Ἐν συνεχείᾳ πληροφοροῦμεθα ὅτι ἐγένοντο πρὸς αὐτὸν πλεῖσται προσκλήσεις ἐκ μέρους μητροπολιτῶν καὶ ἐπισκόπων, διὰ νὰ ἐπισκεφθῆ τὰς ἐπαρχίας των καὶ νὰ διδάξῃ, καίτοι ἡ ὑπάρχουσα διάθεσις καὶ ὁ ἐναπομένων χρόνος δὲν ἐπῆρκουν πρὸς τοῦτο⁴. Ἐν τῷ μεταξὺ σφοδρῶς ἐπεθύμει νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς Σμύρνην, ἀφοῦ προηγουμένως θὰ διήρχετο καὶ ἐκ τῆς πατρίδος αὐτοῦ⁵. Ἐὰν ἠδυνήθη νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιθυμίαν αὐτοῦ, δὲν γνωρίζομεν, διότι τὸ ἀνώμαλον τῶν καιρῶν, ὡς καὶ εἰδικώτερον τὰ ἐπισυμβάντα εἰς Κοσμάν τὸν Αἰτωλόν⁶, ὡς ὁ ἴδιος ἔλεγε⁷, παρημπόδισαν αὐτὸν νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ καταρτισθὲν ὑπ' αὐτοῦ πρόγραμμα δράσεως καὶ τὸν ἠνάγκασαν νὰ ἐπιδιώξῃ τὸ ταχύτερον τὴν ἐπιστροφήν του εἰς τὸ κέντρον τῆς Ὁρθοδοξίας. Εἰς τὴν τελευταίαν ταύτην ἐπιδιώξιν του συνήνητησε δυσχερείας, ὑποχρεωθείς, ὡς ἐκ τούτου, νὰ ἀκολουθήσῃ διάφορον καὶ πάλιν δρομολόγιον τοῦ προγραμματισθέντος. Κατ' ἀρχάς μετέβη εἰς τὴν Ἡπειρον, δι' αὐτῆς δὲ εἰς τὴν Βενετίαν, εἰς τὴν ὁποίαν, καθὼς καὶ εἰς τὰς ὑπὸ τὸ κράτος αὐτῆς περιοχάς, ὡς γνωστόν, κατέφευγον οἱ διωκόμενοι Ἕλληνες, οἱ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν βαρέως φέροντες⁸.

1. Αὗται ἦσαν τὸ Παλαιόκαστρον (ἐπαρχίας Εὐρυτανίας), τὸ Νεοχώριον (ἐπαρχίας Μεσολογγίου), ὁ Φουρνᾶς (ἐπαρχίας Εὐρυτανίας), τὸ Κλειτζὸν (Κλειστόν, ἐπαρχίας Εὐρυτανίας), ἡ Βράχα (ἐπαρχίας Εὐρυτανίας), τὸ Ζητούσι (Λαμία) καὶ ἡ Τρίκχη.

2. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἀμβρόσιον Τρίκκης, ἐνθ' ἀνωτέρω, καὶ 1ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρύσανθον καὶ Ἀγάπιον, κῶδ. 6020 (513), σ. 115, 116.

3. Βλ. 1ην ἐπιστολὴν τοῖς προκρίτοις Ἀθηναίων, κῶδ. 6020 (513), σ. 101.

4. Βλ. 2αν ἐπιστολὴν πρὸς Ἀμβρόσιον Τρίκκης, ἐνθ' ἀνωτέρω, 2αν ἐπιστολὴν τοῖς προκρίτοις Ἀθηναίων, κῶδ. 6020 (513), σ. 106, καὶ 4ην ἐπιστολὴν πρὸς τὸν πατριάρχην Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιον, κῶδ. 6020 (513), σ. 124.

5. Βλ. 3ην ἐπιστολὴν πρὸς Χρύσανθον καὶ Ἀγάπιον, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 116, καὶ ἐπιστολὴν πρὸς Γεώργιον, ἱερέα, καὶ Βασίλειον, διδάσκαλον, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 70.

6. Πρβλ. Τρ. Ἐδαγγελίδου, Κοσμάς Αἰτωλός, ὁ ἱσαπόστολος (1714 - 1779), βίος καὶ ἔργα αὐτοῦ (Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη), ἐν Βόλῳ 1912, σ. 11 κ.ε.

7. Βλ. 5ην ἐπιστολὴν πρὸς Ἰάκωβον Ἀρτης, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 120.

8. Αὐτόθι.